

Identiteitsbepalende landschapselementen

Een casestudie op het Hogeland

Foto's: Aline Hoving 2010

A.E. Hoving
Master thesis Culturele Geografie
Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen

Begeleider: dr. ir. E.W. Meijles
Groningen, Juli 2010

Mien Hogelaand

*Is de lucht achter Oethoezen,
t Is t torentje van Spiek,
t Is de weg van Lains noar Klooster,
En deur Westpolder langs de diek.*

*t Binnen de meulens, t binnen de moaren,
t Binnen de kerken en de börgen,
t Is t laand woar ik as kind,
Nog niks begreep van pien of zörgen.*

Dat is mien laand, mien Hogelaand...

*t Is n doevetil, n dörpsstroat,
t Is n alle bakkerij
t Binnen de grote boerenploatsen,
Van Waarvum Oskerd, zo noar Mij.*

*t Is de waait, t is de hoaver,
t Is t koolzoad in de blui,
t Is de horizon bie Roanum,
Vlak noa n dunderbuie
Dat is mien laand, mien Hogelaand...*

*t Is n mooie oavend in maai,
n Kou houst doeknekt in t gruinlaand,
Ik heb veur d'eerste moal verkeren,
En vuil de vonken van dien haand.*

*De wilde plannen dij ik haar,
Komt sikkom niks meer van terecht,
Totdat de nacht van t Hogelaand,
n Donker klaid over oes legt,
Dat is mien laand, mien Hogelaand...*

Voorwoord

Met het schrijven van het voorwoord zet ik de laatste woorden op papier voor mijn afstudeerscriptie. Met mijn afstudeerscriptie sluit ik vijf jaar studeren af. Een tijd die voorbij is gevlogen! Een tijd waarin ik veel heb geleerd, hard heb gewerkt maar bovenal veel plezier gemaakt heb. Helemaal stoppen met studeren doe ik nog niet. Komend jaar ga ik nog verder met de lerarenopleiding waarin ik hoop jongeren via het aardrijkskunde onderwijs enthousiast te maken voor alle boeiende kanten van de geografie. Want dat geografie veel boeiende kanten heeft, heb ik ook zeker gemerkt tijdens het schrijven van deze scriptie. Bij het zoeken naar ondersteunende literatuur stuitte ik soms op andere onderzoeken waarvan ik dacht “*hé daar zou ik ook nog wel wat meer van willen weten*”. Gelukkig liet ik me daar niet te veel door afdwalen en is het me gelukt om de scriptie op tijd af te ronden.

Mijn scriptie gaat over identiteitsbepalende landschapselementen op het Hogeland. Vroeger heb ik het Hogeland wel eens met wat korte bezoeken bezocht, maar toen zeker nooit gedacht dat ik me zo in het gebied zou verdiepen en er zo vaak naar terug zou keren. Met het schrijven van dit onderzoek is het ook een beetje “mien Hogelaand” geworden.

Graag wil ik bij deze gebruiken maken van de gelegenheid de respondenten die aan het onderzoek hebben meegewerkt te bedanken.

Daarnaast wil ik graag mijn Cult-Geo studiegenootjes bedanken voor het mooie jaar wat we met zijn allen beleefd hebben, zeker in Catalonië maar ook tijdens colleges of gezamenlijke etentjes. En natuurlijk voor de belangstelling en afleiding tijdens het schrijven van deze scriptie.

In het bijzonder wil ik graag Inge, Corien, Wietske, Hilde en mijn ouders bedanken voor de belangstelling, aanmoediging en voor de afleiding tijdens het schrijven. En natuurlijk wil ik mijn begeleider Erik Meijles bedanken voor alle leerzame tips en adviezen, zijn kritische blik maar vooral voor zijn grenzenloze enthousiasme dat er voor zorgde dat ik na elke bijeenkomst vol goede moed weer verder kon gaan!

Ik hoop dat u mijn scriptie met net zoveel plezier leest als dat ik het geschreven heb!

Aline Hoving

Groningen, juli 2010

Samenvatting

Het benadrukken van 'de identiteit' van gebieden wordt in veel beleidsdocumenten opgenomen als een belangrijk speerpunt. In het provinciaal omgevingsplan (POP) van de provincie Groningen (2009-2013) is een van de uitgangspunten *'het handhaven en versterken van het eigen karakter'*. Hiervoor heeft de provincie een lijst opgesteld met "zintuiglijke waarneembare kernkarakteristieken" die versterkt of behouden moeten blijven omdat ze volgens de provincie belangrijk zijn voor "de identiteit" van de provincie Groningen. Ook bij landschapbeherende organisaties als Landschapsbeheer Groningen is een van de uitgangspunten *'aandacht besteden aan de streek- en identiteitsgebonden eigenschappen van een gebied'*. In dit onderzoek wordt onderzocht of de identiteitsbepalende landschapselementen van het Hogeland die bepaald zijn door het beleid en beheer overeenkomen met de identiteit zoals die bepaald en beleefd wordt door de bewoners van het gebied. Hiervoor is een enquête afgenomen onder bewoners van het Hogeland, is er gekeken naar beleidsdocumenten en zijn er interviews afgenomen met de provincie Groningen en Landschapsbeheer Groningen.

Belangrijk in het onderzoek zijn de verschillende kijkwijzen. Dit komt naar voren bij het definiëren van de belangrijkste begrippen van dit onderzoek. De identiteit van een gebied wordt sociaal geconstrueerd. Toch wordt er voornamelijk buiten de wetenschappelijke discourse wel gesproken van 'de' identiteit van een plek. Dit is onder andere het gevolg van de verschillende machtsverhoudingen binnen de maatschappij. Het beleid (provincie Groningen) en het beheer (Landschapsbeheer Groningen) hebben meer mogelijkheden om de identiteit die zij toekennen ook aan anderen (bewoners) op te leggen. Ook de begrenzing van het Hogeland is geen stabiel en vaststaand gegeven, maar wordt ook sociaal geconstrueerd. Hierdoor bestaan er verschillende grenzen van het gebied, afhankelijk van de context van waaruit het een betekenis krijgt. In de enquête onder de bewoners van het Hogeland is elke respondent gevraagd zijn begrenzing van het Hogeland in te tekenen. Dit leverde 150 verschillende begrenzingen op. De verschillende begrenzingen zijn ingevoerd met behulp van GIS en vervolgens zijn de overlappende grenzen opgeteld waarna er een gebied is uitgekomen dat door de meeste respondenten gezien wordt als het Hogeland.

In de enquête is ook gevraagd naar de eerste vier woorden die de respondent te binnen schiet wanneer hij denkt aan het Hogeland. Tevens is er een lijst met landschapselementen gegeven waarvan aangegeven moest worden in hoeverre de respondent het element kenmerkend vindt voor het Hogeland. Uit de beleidsdocumenten en interviews met de provincie Groningen en Landschapsbeheer zijn elementen naar voren gekomen die door het beleid en beheer als identiteitsbepalend gezien kunnen worden. Wanneer de elementen van de verschillende stakeholders met elkaar vergeleken worden komen enkele elementen naar voren die door alle stakeholders in dit onderzoek identiteitsbepalend worden genoemd. Dit zijn de grootschalige openheid, wierden, monumentale boerderijen, boerenerven, rust en stilte, dijken, kerken en akkerbouw. Opvallend is dat het beleid enkele belangrijke aardkundige elementen onderscheidt als kronkelende waterlopen en het reliëf (natuurlijke laagtes en kwelderwallen) die niet of nauwelijks door de bewoners als kenmerkend worden gezien. Ook het beheer onderscheidt enkele elementen als poelen en dobben, eendenkooien en ommetjes die door de bewoners niet als kenmerkend gezien worden.

Inhoudsopgave

Voorwoord	2
Samenvatting	3
Lijst van figuren	5
Lijst van tabellen	5
1. Inleiding van het onderzoek	6
1.1 Aanleiding en probleemstelling	6
1.2 Doelstelling	7
1.3 Vraagstelling	7
1.4 Afbakening onderzoeksgebied	7
1.5 Relevantie van het onderzoek	8
1.6 Leeswijzer	9
2. Het Hogeland	10
2.1 Inleiding	10
2.2 Ontstaansgeschiedenis	10
2.3 Belangrijke elementen uit de ontstaansgeschiedenis	15
3. Identiteit nader bekeken	15
3.1 Inleiding	15
3.2 Identiteit van een landschap	15
3.3 Landschap	16
3.4 Identiteitsbepalende landschapselementen	17
3.5 Conclusie	18
4. Methodologie	20
4.1 Inleiding	20
4.2 Onderzoeksbenadering	20
4.3 Enquêtes	20
4.4 Respondenten	21
4.5 Interviews	22
4.6 Methoden van Data-analyse	23
5. Resultaten onderzoek	26
5.1 Inleiding	26
5.2 Respondenten	26
5.2.1 Ligging van het Hogeland	28
5.2.2 Associaties Hogeland	30
5.2.3 Identiteitsbepalende landschapselementen?	31
5.2.4 Verschil tussen mannen en vrouwen	35
5.2.5 Verschil tussen leeftijdscategorieën	35
5.2.6 Verschil tussen opleidingsniveau	36
5.2.7 Favoriete plek op het Hogeland	37
5.3 Beleid	38
5.4 Beheer	40
5.5 Overeenkomsten en verschillen tussen bewoners, beleid en beheer	42

6. Conclusies	45
6.1 Inleiding	45
6.2 Conclusies	45
6.3 Discussie en aanbevelingen	46
Bronnen	48
Bijlage	51
Bijlage 1: Enquête	51
Bijlage 2: Interview vragen	55
Bijlage 3 Associaties en codes	56
Bijlage 4: Verantwoording	60
Lijst van figuren	
Figuur 1.1 Begrenzing van het Hogeland	8
Figuur 2.1 Hoogtekaart Noord Groningen	10
Figuur 2.2 Kustlijn Noord Groningen 600 v. Chr.	11
Figuur 2.3 Kustlijn begin der jaartelling	11
Figuur 2.4 Aanslibbing en occupatie Middeleeuwen	11
Figuur 2.5 Overzicht oude en jonge bedijkingen	13
Figuur 4.1 Conceptueel model van de methode	20
Figuur 4.2 Opbouw Enquête	21
Figuur 4.3 Overzicht kaart afgenomen enquêtes	22
Figuur 5.2a Verhouding man/vrouw Hogeland	26
Figuur 5.2 b Verhouding man/vrouw respondenten	26
Figuur 5.3 Hoogst voltooide opleiding	27
Figuur 5.4 Gebruik landschap	27
Figuur 5.5 Begrenzings Hogeland Respondenten	29
Figuur 5.6 Het Hogeland volgens respondenten	29
Figuur 5.7 Favoriete plekken op het Hogeland	38
Figuur 5.8 Wierden- en Dijkenlandschap	39
Lijst van tabellen	
Tabel 2.1 Belangrijke elementen en periode	14
Tabel 3.1 Verschijningsvormen landschap	17
Tabel 4.1 Overzicht codes MAXQDA	24
Tabel 5.1 Bevolkingsverhouding Hogeland en respondenten	27
Tabel 5.2 Associaties Hogeland	30
Tabel 5.3 Resultaten identiteitsbepalende landschapselementen	31
Tabel 5.4 Resultaten T-toets	35
Tabel 5.5 Bonferroni resultaten leeftijdscategorieën	36
Tabel 5.6 Bonferroni resultaten opleidingsniveau	37
Tabel 5.7 Favoriete plekken op het Hogeland	37
Tabel 5.8 Identiteitsbepalende landschapselementen bewoners, beleid en beheer	42

1. Inleiding

1.1 Aanleiding en probleemstelling

We leven in een globaliserende wereld, een wereld waarin grenzen vervagen en gebieden steeds meer op elkaar gaan lijken. Verschillende delen van de wereld worden blootgesteld aan dezelfde invloeden (Holloway & Hubbard, 2001; Stortelder et al., 2005). Uit angst voor uniformisering is er een tegenbeweging waar te nemen. Het regiogevoel is in opmars, dit is niet alleen duidelijk zichtbaar in de media maar ook bij beleidsmakers (Simon, 2005; de Vries & Post, 2010). In de nota Belvédère staat, *“sterke tendensen naar schaalvergroting roepen tegelijkertijd een tegenbeweging op; een behoefte aan nuances, herkenbaarheid en verscheidenheid”* (1999, p.11). De nota Belvédère richt zich op behoud en ontwikkeling van cultuurhistorisch erfgoed in Nederland. Volgens de nota geven cultuurhistorische kwaliteiten de bewoners van een dorp, streek of land een gevoel van eigenheid. Ze zorgen ervoor dat je je kan onderscheiden van anderen. De persoonlijke betekenis die mensen aan hun omgeving toekennen is essentieel voor de identiteit van die omgeving. Door behoud en ontwikkeling van cultuurhistorisch erfgoed wordt getracht de identiteit van bepaalde gebieden te benadrukken.

In het Provinciaal Omgevingsplan (POP) van de provincie Groningen 2009-2013 speelt het benadrukken van de identiteit ook een belangrijke rol. Eén van de drie uitgangspunten van het POP is *‘het handhaven en versterken van het eigen karakter’*. Hiervoor heeft de provincie een lijst opgesteld met *“zintuiglijke waarneembare kernkarakteristieken”* die versterkt of behouden moeten blijven omdat ze volgens de provincie belangrijk zijn voor *“de identiteit”* van de provincie Groningen. Kernkarakteristieken zijn volgens de provincie kenmerkende eigenschappen voor het Groninger Landschap.

Het Landschappelijk omgevingsplan Noord Groningen (LOP) van de provincie Groningen (2005) heeft ook als belangrijkste uitgangspunt *‘het versterken van de eigen karakteristieken van de verschillende landschapstypen’*. Volgens het LOP zijn de verschillende landschapstypen binnen de provincie steeds minder goed herkenbaar. Karakteristieke landschapselementen verdwijnen en nieuwe ontwikkelingen op het gebied van wonen, werken en infrastructuur leiden regelmatig tot een verlies aan landschappelijke kwaliteit. Verschillende plekken zijn hierdoor meer op elkaar gaan lijken. Het LOP probeert de kenmerkende kwaliteiten van het Groninger landschap beter zichtbaar te maken. De ontstaansgeschiedenis afleesbaar in het landschap te laten blijven en zo er voor te zorgen dat het Groninger land een afwisselend en rijk landschap blijft.

Naast de provincie Groningen spelen ook diverse beheer- en onderhoudorganisatie als Stichting het Groninger Landschap en Landschapsbeheer Groningen een rol bij de identiteitsvorming en versterking van het Groninger landschap. In de missie van Landschapsbeheer Groningen valt onder andere te lezen dat ze nadrukkelijk aandacht besteden aan de streek- en identiteitsgebonden eigenschappen van een gebied.

Het benadrukken van *“de identiteit”* speelt een belangrijke rol in het beleid en beheer van onder andere de provincie Groningen. Het is echter onduidelijk of de identiteit van een gebied zoals bepaald door de beleidsmakers van de provincie en door de beheerorganisaties overeenkomt met de identiteit zoals die bepaald en beleefd wordt door de bewoners van het gebied. Daarnaast is onduidelijk in hoeverre fysieke landschapselementen belangrijk zijn voor het bepalen van een identiteit of dat het bepalen van een identiteit voornamelijk een mentaal proces is.

1.2 Doelstelling

Het doel van het onderzoek is het beschrijven van identiteitsbepalende landschapselementen voor het Hogeland. Om vervolgens daarmee inzicht te verkrijgen in welke verschillen er bestaan in het definiëren van identiteitsbepalende landschapselementen tussen verschillende stakeholders, waardoor deze verschillen ontstaan en wat er met mogelijke verschillen tussen de stakeholders gedaan kan worden.

1.3 Vraagstelling

De onduidelijkheid zoals die in de probleemstelling naar voren komt leidt tot de volgende hoofdvraag: *In hoeverre komen de identiteitsbepalende landschapselementen van het Hogeland die bepaald zijn door het beleid en de beheerorganisaties overeen met de identiteit zoals die bepaald en beleefd wordt door de bewoners van het gebied?*

Om deze hoofdvraag te beantwoorden wordt er gebruik gemaakt van de volgende deelvragen:

1. Wat wordt er verstaan onder de begrippen 'identiteit', 'landschap' en 'landschapselementen'?

2. Wat vinden de verschillende stakeholders identiteitsbepalende landschapselementen?

- Beleid
- Beheer
- Bewoners

3. In hoeverre komen de identiteitsbepalende landschapselementen van de verschillende stakeholders overeen?

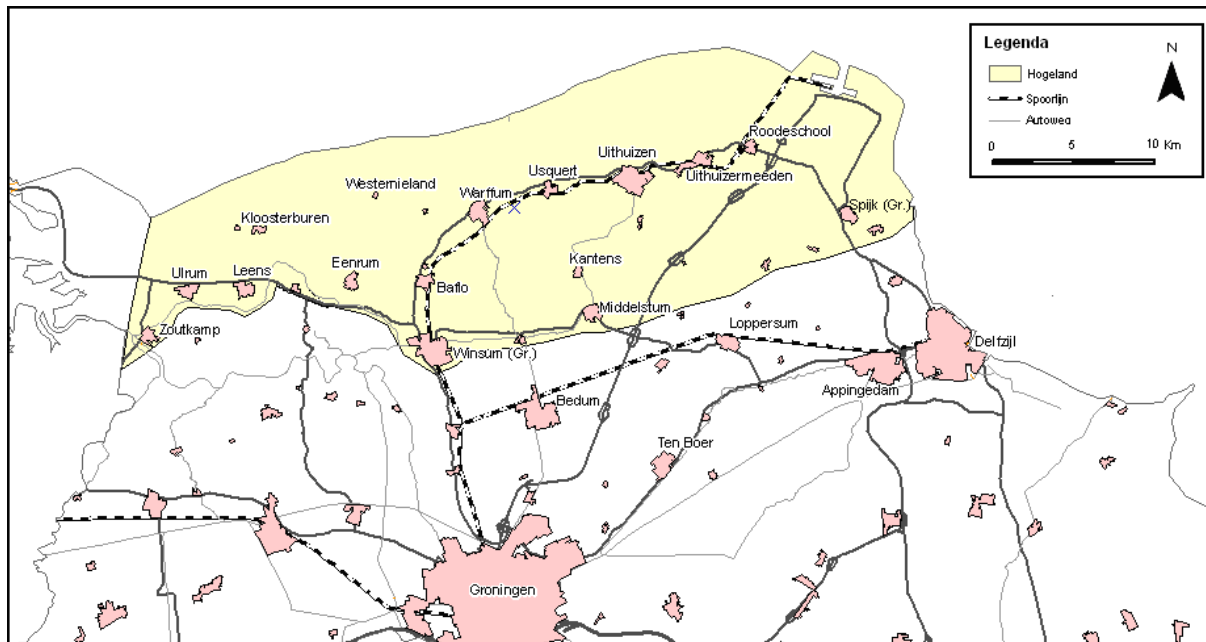
4. Wat kan er gedaan worden met mogelijke verschillen tussen de verschillende stakeholders?

1.4 Afbakening onderzoek

Voor het onderzoek naar identiteitsbepalende landschapselementen in de provincie Groningen is er besloten om het onderzoek te richten op een case-study in de provincie. Hiervoor is gekozen om het onderzoek beheersbaar en uitvoerbaar te laten blijven. De case-study focust zich op het gebied 'het Hogeland'. Hiervoor is gekozen omdat Schroor en Meijering (2007, p187) het Hogeland omschrijven als "*wellicht het meest karakteristieke deel van Groningen*". Als tweede reden is het gebied gekozen omdat er in eerste instantie van uitgegaan is dat het een vrij homogeen gebied betreft. Tevens is naar het Hogeland in tegenstelling tot enkele andere streken in de provincie nog maar weinig onderzoek gedaan binnen de culturele geografie.

In verschillende bronnen zijn verschillende grenzen van het Hogeland te vinden. Een mogelijke verklaring voor de verschillende begrenzingen van het gebied kan volgens Simon (2005) komen door de discussie tussen enerzijds degenen die vinden dat streken gevormd worden door een vaststaande begrenzing, ontleend aan fysieke en culturele kenmerken, en anderzijds degenen die streken zien als een geheel van sociale constructies die kunnen veranderen in een veranderende context. In de tweede

opvatting is de begrenzing van streken afhankelijk van het perspectief van waaruit een gebied betekenis krijgt. Op de verschillende grenzen van het Hogeland wordt in hoofdstuk vijf nader ingegaan. Voor dit onderzoek is er voor gekozen om de grenzen van verschillende bronnen (Gessel & Hamming, 1987 ; Schroor & Meijering, 2007; Hartman & Kornack, 2008 ; POP, 2009) samen te voegen en te kijken naar de ontstaansgeschiedenis en hoogtekarta van het gebied om zo tot de begrenzing te komen die gehanteerd wordt in het verdere onderzoek. In figuur 1.1 is deze begrenzing te zien. Tot het Hogeland behoren (delen van) de gemeentes de Marne, Eemsmond, Winsum, Loppersum en Delfzijl.

Figuur 1.1 Begrenzing van het Hogeland

1.5 Relevantie van het onderzoek

Maatschappelijk

Zoals ook in de aanleiding van dit onderzoek te lezen is, is er maatschappelijk gezien grote belangstelling voor de identiteiten van gebieden. Zowel in de media als bij diverse beleidsmakers (Simon, 2005). Voor de beleidsmakers van de provincie Groningen en voor het beheer is het belangrijk om te weten of het door hun bedachte beleid overeenkomt met de beleving van de bewoners. Of ze aandacht besteden aan die elementen die ook door de bewoners als belangrijk worden ervaren.

Wetenschappelijk

Ook wetenschappelijk gezien is dit onderzoek interessant doordat in dit onderzoek naar voren komt dat er nogal wat verschillen zijn tussen de verschillende vakgebieden bij het definiëren van begrippen. Daarnaast spelen identiteitsvraagstukken in het wetenschappelijk onderzoek een grote rol (Brubaker & Cooper, 2001; de Vries & Post, 2010). Volgens Reinders (2005) in het themanummer 'Identiteit' van AGORA bestaat er ondanks de popularisering van het begrip, nog veel scepsis en onduidelijkheid over de definitie, draagkracht en toepasbaarheid van identiteit. Dit onderzoek draagt mogelijk bij aan het uitbreiden van de kennis over identiteitsvraagstukken.

1.6 Leeswijzer

Deze scriptie is als volgt opgebouwd. In hoofdstuk twee wordt een introductie gegeven op het Hogeland waarin onder andere de ontstaansgeschiedenis wordt beschreven . In hoofdstuk drie wordt antwoord gegeven op de eerste deelvraag. Hierin worden de belangrijkste begrippen voor deze scriptie uiteengezet om tot een definitie te komen die in het verder onderzoek gehanteerd wordt. In hoofdstuk vier worden de gebruikte onderzoeksmethoden toegelicht. Vervolgens worden in hoofdstuk vijf de resultaten van het onderzoek gepresenteerd. In hoofdstuk zes zullen tenslotte de conclusies van het onderzoek besproken worden met daarin een antwoord op de hoofd- en deelvragen. Tevens worden er aanbevelingen voor verder onderzoek en de discussie besproken.

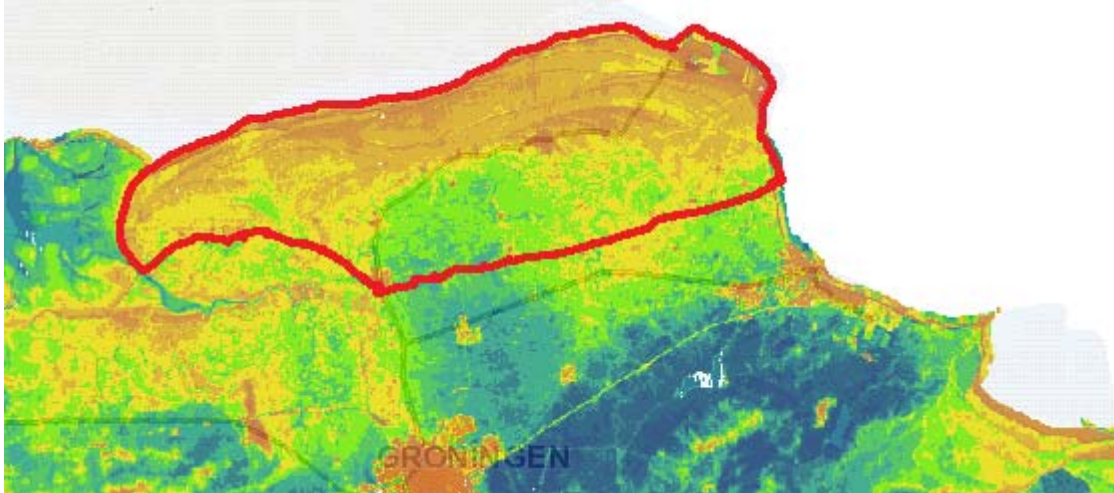
2. Het Hogeland

2.1 Inleiding

De ontstaansgeschiedenis van het gebied speelt een belangrijke rol bij het vormen van een identiteit van een gebied. Daarom wordt in dit hoofdstuk kort de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland toegelicht.

2.2 Ontstaansgeschiedenis

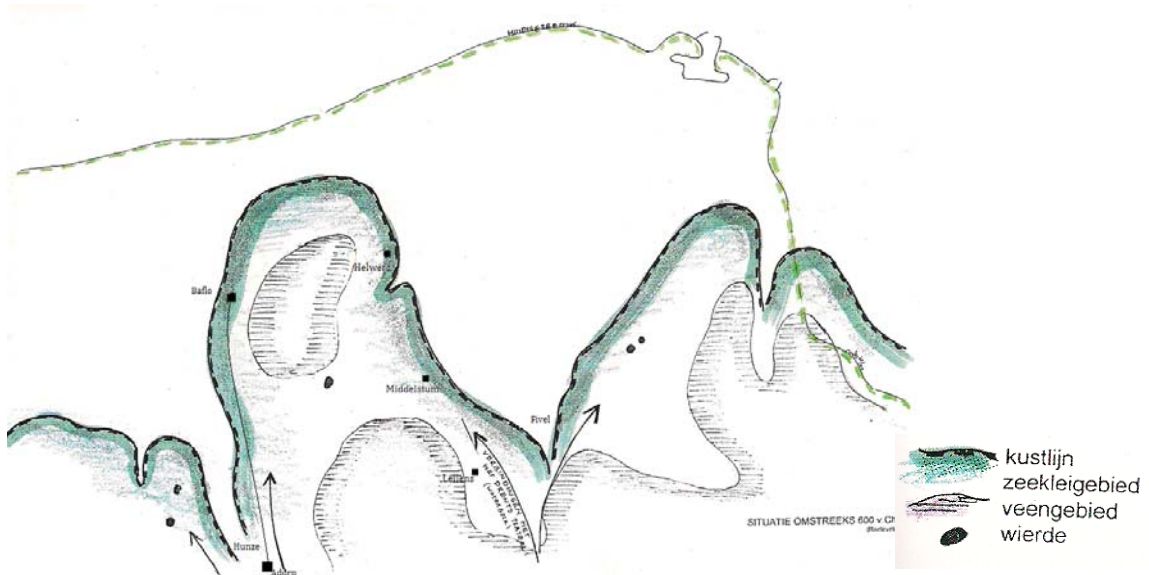
Het Hogeland dankt haar naam aan het feit dat de grond daar hoger ligt dan dat rondom de stad Groningen. Zoals te zien op de hoogtekaart van Noord Groningen in figuur 2.1.

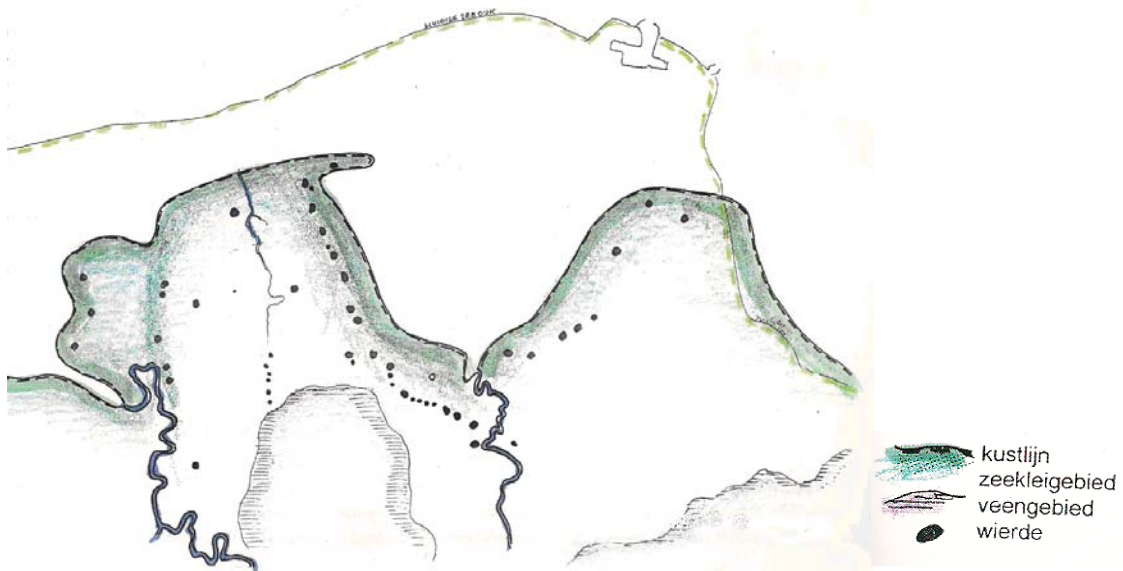
Figuur 2.1: Hoogtekaart Noord Groningen (Eigen bewerking AHN, 2010)

Het hoogteverschil is ontstaan door de zee eeuwenlang het land keer op keer heeft overstroomd. Bij elke overstroming is er een laag klei afgezet. De aanslibbing wordt bevorderd door de aanleg van dammetjes en dijken waardoor een rustig milieu gecreëerd werd waarin zware klei kon worden afgezet (Berendsen, 2000). Het water, de wind en de strijd tussen mens en water hebben een belangrijke rol gespeeld in de ontstaansgeschiedenis van het Hogeland (Hartman&Kornack, 2008).

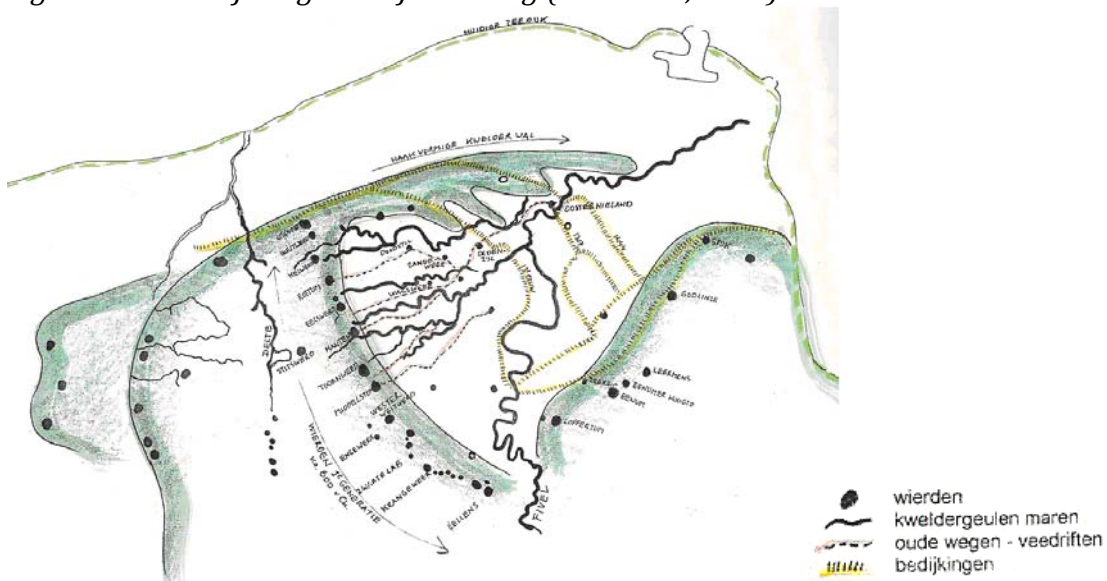
In figuur 2.2 wordt weergegeven hoe de kustlijn van Noord Groningen er ongeveer 600 jaar voor Christus uit heeft gezien. Het gebied werd aan de westkant gevormd door de oeverwal van de rivier de Hunze. Globaal loopt deze via de lijn Adorp-Baflo. Aan de oostzijde ligt de oeverwal die gevormd is door de rivier de Fivel. De Fivel ontsprong in het Oost-Gronings veengebied en volgt de lijn, Lellens, Middelstum, Helwerd. Aan de Waddenzijde werd de kustlijn gevormd door een kwelderwal die loopt van Warffum naar Usquert. Het gebied tussen de hogere oeverwallen lag lager. In het begin zal het gebied waarschijnlijk alleen gebruikt zijn voor zomerbeweiding, vanaf ongeveer 600 voor Christus vestigden zich de eerste bewoners op de hogere oeverwallen (Stoop & Bügel, 2001).

Figuur 2.2 Kustlijn Noord-Groningen 600 v. Chr. (Roeleveld, 1974)

Figuur 2.3 Kustlijn begin der jaartelling (Roeleveld, 1974)

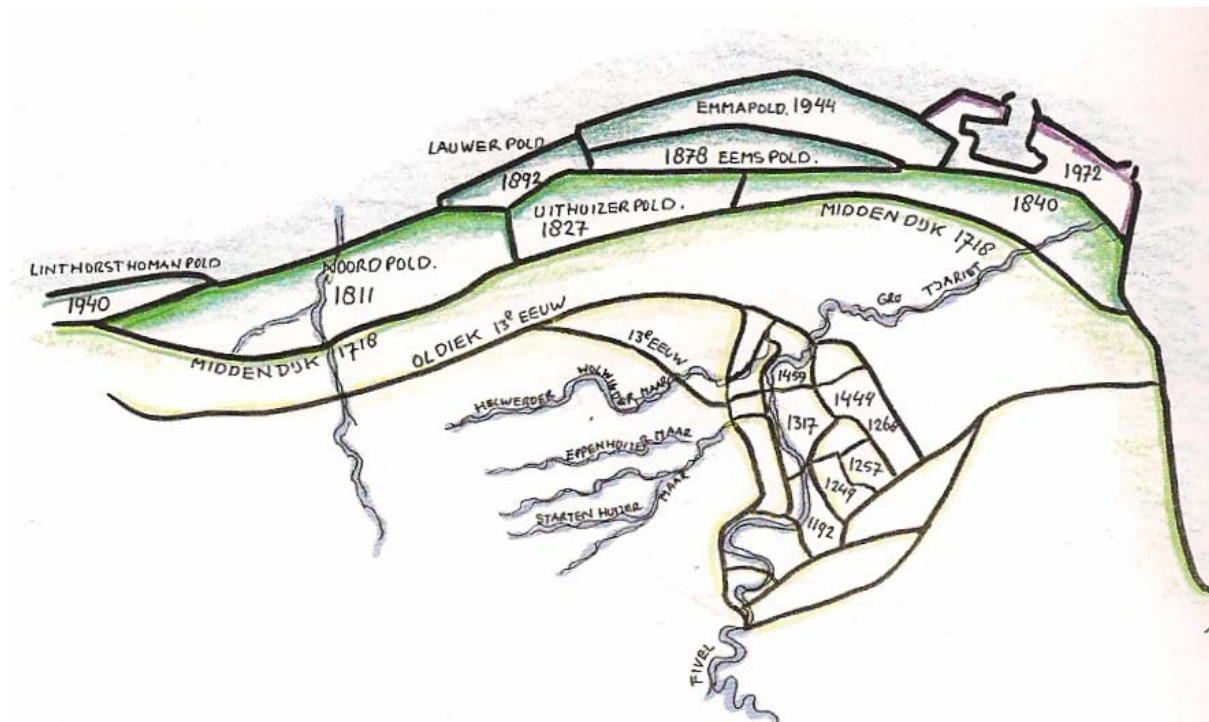
Figuur 2.4 Aanslibbing en occupatie Middeleeuwen (Roeleveld, 1974)

Geleidelijk aan steeg de zeespiegel en daalde de bodem, de bewoners werden gedwongen hun woonplaatsen op te hogen. Zo ontstond de wierdenreeks Rasquert, Baflo, Ranum, Obergum, Winsum, Wetsing, Sauwerd en Adorp op de oeverwal van de Hunze. Aan de waddenzijde werden Warffum, Wadwerd en Usquert gevestigd. En op de oeverwal van de Fivel, Weitwerd, Helwerd, Rottum, Eelswerd, Kantens, Toornwerd, Middelstum, Westerwijdwerd, Lellens en Zwartelap. Dit zijn de oudste wierden en staan bekend als de wierden van de eerste generatie (Stoop & Bügel, 2001). Wierden, het Groningse woord voor terpen, waren vaak al nederzettingen die iets hoger lagen en met behulp van mest en afval verder zijn opgehoogd (Hartman&Kornack, 2008).

Tot ongeveer 400 na Christus was het een drukbevolkt gebied. In deze tijd vonden maar weinig overstromingen plaats. Bij afgravingen op de wierden zijn veel voorwerpen uit de Romeinse tijd teruggevonden. Hierna volgden echter twee eeuwen met hoge waterstanden waardoor veel delen opnieuw overstroonden. Tijdens deze overstromingen werden nieuwe lagen zware klei afgezet, knipklei genoemd (Berendsen, 2000). In deze periode werd een aantal wierden verhoogd en uitgebreid, bijvoorbeeld Usquert, en andere wierden werden verlaten, bijvoorbeeld de wierde van Wadwerd (Stoop & Bügel, 2001). Vanaf het begin van de jaartelling tot aan de Middeleeuwen ontwikkelt de oeverwal aan de waddenzijde zich tot een haakwal door in oostelijke richting aan te groeien, zie figuur 2.3 en 2.4. Aan de westzijde ontwikkelen zich een aantal opeenvolgende parallel lopende kwelderwallen. Hierop werden rond het begin van onze jaartelling nieuwe woonplekken gevestigd. De wierden die in deze tijd ontstaan zijn, worden wierden van de tweede generatie genoemd. Door de voortschrijdende opslibbing kwamen de kustzones steeds hoger komen te liggen ten opzichte van het achterland. De kwelderwallen stagneerden de afvoer van water, en na overstromingen kon het water moeilijke weg. Ook de monding van de rivieren en maren die het regenwater naar zee afvoerden, slibden dicht, waardoor de watergangen sterk gingen meanderen (Stoop & Bügel, 2001 ; Schroor, 2003).

Het Hogeland kende omstreeks het jaar 1000 waarschijnlijk weinig hoge bomen. Als er al bomen stonden, beperkten die zich tot de hogere wierden waar de grond voldoende diep ontzilt was om te kunnen wortelen. De oudste wierden van het gebied hadden een aardige omvang bereikt met enkele tientallen eenvoudige boerderijen rondom een centraal gelegen kerk of zoetwater vijver. De wierden kwamen voor in deze radiale vorm, maar er waren ook meer rechthoekig ingerichte types. De verspreide bewoning buiten de dorpskernen beperkte zich tot de huiswierden. De kleinere wierden waren sterk georiënteerd op het centrale dorp en maakten ook deel uit van de dorpsgemeenschap. Enkele nog zichtbare kerkenpaden herinneren aan deze band tussen de dorpskernen en omliggende boerderijen. De dorpen werden voor de bedijkingen onderling gescheiden door brede wateren, sloten en maren (Schroor, 2003). Onder invloed van kloosterorden is begonnen met het bouwen van dijken en afwateringsluizen. De sluizen, 'zijlen', lieten het water naar de zee wel door maar het hoge zeewater kon echter niet terugstromen (Hartman&Kornack, 2008). Rond ongeveer 1200 werd begonnen met de een doorlopende 'zeeborg'. Nu beter bekend als 'Oudedijk'. De zeeborg beschermde de dorpen Usquert, Warffum, Den Andel en Westernieland maar is ook enkele malen bezweken onder het geweld van stormvloed met overstromingen tot gevolg. De kwelders achter de Oudedijk waren in gebruik als hooiland. In 1635 werd een zomerkade of Kadijk als bescherming aangelegd. Op de kwelders achter de Oudedijk waren ook boerderijen aanwezig, voornamelijk op huisterpen, ook wel groene wierden of zeeijken genaamd. Rond 1718 is de Kadijk opgehoogd en heeft tegenwoordig de

naam Middendijk (Stoop & Bügel, 2001). In 1811 werd het gebied wat we nu kennen als de Noordpolder bedijkt. Het werd uitgevoerd als een strakke polder waarin de meeste sloten van het oude land ten zuiden ervan werden doorgetrokken. Na de Noordpolder werden de Uithuizerpolder (1827) en de Oostpolder (1840) ingedijkt. Hierna volgden de inpoldering van de Eemspolder (1878), de Lauwerpolder (1892), en de Emmapolder (1944). Met de aanleg van de Eemshaven in 1972 kreeg de noordkust van het Hogeland zijn huidige vorm (Schroor en Meijering, 2007).

Figuur 2.5 Overzicht oude en jonge bedijkingen (Schroor, 2003)

De 17^e eeuw was ook voor Groningen een periode van bloei. De machtigen in die tijd woonden in 'borgen'. Borgen is het Groningse woord voor kasteel of landhuis. De borgen vinden hun oorsprong veelal als 'steenhuus', een eenvoudig verdedigingswerk waarin rijke boeren konden vluchten in tijden van gevaar. Toen de verdedigingsfunctie van de 16^e eeuw verloren ging, werden de steenhuisen door machtige families verbouwd tot woningen. Ze werden vaak vergroot en verfraaid, en werden voorzien van een oprijlaan, dubbele gracht en een tuinencomplex. Het Hogeland heeft door de eeuwen heen een dertigtal borgen gekend. Daarvan zijn enkele in het geheel overgebleven, de Menkemaborg, Borg Verhildersum en Huis Rensuma, van anderen slechts restanten, zoals het poortgebouw van de Asingaborg in Middelstum (Schroor, 2003).

Verspreid over het Hogeland zijn grote hereboerderijen te vinden. Vaak voorzien van een grote tuin in Engelse landschapstijl. De boerderijen waren in bezit van rijke boeren die veel geld hadden verdiend met onder andere het verbouwen van graan. Het graan, voornamelijk gerst en rogge, werd met behulp van windmolens gemalen en gepeld. De graanmalerij vormde naast de fabricage van baksteen en dakpannen een belangrijke nijverheid op het Hogeland. De bakstenen en dakpannen werden gemaakt van de afgezette knipklei. Dit is een zware vette klei die zeer geschikt is voor de fabricage van steen. De klei heeft een hoog ijzergehalte, wat zorgde voor de typische roodgekleurde Groninger baksteen. Deze klei is vooral te vinden in de kweldervlaktes. Tegenwoordig zijn alleen nog enkele restanten van steenfabrieken te vinden. En ook afgetichelde

percelen, waarvan het maaiveld lager ligt dan dat van de niet afgegraven percelen erom zijn sporen die wijzen op de steenfabrieken. Op de kweldervlaktes vinden we tegenwoordig veel grasland. Op de kwelderruggen liggen de goed ontwaterde, kalkrijke en zavelige gronden. Dit zijn lichte en goed te bewerken kleigronden. De kwelderwallen en de polders zijn voornamelijk voor akkerbouw in gebruik (Berendsen, 2000 ; Schroor, 2003).

2.3 Belangrijke elementen uit de ontstaansgeschiedenis

Enkele elementen die in de ontstaansgeschiedenis naar voren zijn gekomen, zijn in tabel 2.1 op een rijtje gezet. De periode geeft aan wanneer de elementen zijn ontstaan en of ze tegenwoordig nog zichtbaar zijn in het landschap.

Tabel 2.1 Belangrijke elementen en periode

Elementen	Periode
Wierden	600 v. Chr. – heden
Dijken	1200 – heden
Sluizen	1200 – heden
Kerken	800 – heden
Borgen	1600 – heden
Monumentale boerderijen	1800 – heden
Graan- en pelmolens	1500 – heden
Steenfabrieken	1600 – 1990

Onder andere de elementen uit tabel 2.1 zijn in dit onderzoek onderzocht in hoeverre ze als identiteitsbepalende landschapselementen voor het Hogeland gezien kunnen worden.

3. Identiteit nader bekeken

3.1. Inleiding

Bij het vormen van een definitie van de belangrijkste begrippen in dit onderzoek werd duidelijk dat er veel verschillende definities van de begrippen 'identiteit', 'landschap' en 'landschapselementen' bestaan. De begrippen worden op verschillende manieren geïnterpreteerd. Daarom wordt in dit hoofdstuk de begrippen 'identiteit', 'landschap' en 'landschapselementen' uiteengezet om vervolgens tot een definitie te komen die in het verdere onderzoek gehanteerd wordt.

3.2 Identiteit

Het begrip 'identiteit' is een veelomvattend en dynamisch begrip (Reinders, 2005). De verschillende stakeholders in dit onderzoek hebben elk een andere definitie van het begrip identiteit. Daarom wordt in deze paragraaf het begrip verder uitgewerkt, om zo tot een definitie te komen die in het verdere onderzoek gehanteerd wordt.

Vanuit de Culturele Geografie kan er op twee verschillende manieren naar het begrip identiteit worden gekeken (Cresswell, 2005; Simon, 2005).

Het essentialisme is kenmerkend voor de traditionele Culturele Geografie tot ongeveer het jaar 1980 (Winchester, 2003). Het essentialisme gaat er vanuit dat een identiteit van een gebied een stabiel en vaststaand gegeven is, het is onveranderlijk. De essentialistische denkwijze wil alles herleiden tot één verklaring. Er wordt gesproken over 'de' identiteit gebaseerd op één kenmerk. In de essentialistische benadering is geen ruimte voor toevallige en veranderende omstandigheden en relaties gebaseerd op macht of sociale interacties (Simon, 2005).

Een andere benadering is de constructivistische benadering. Het constructivisme gaat er vanuit dat een gebied meerdere identiteiten kan bevatten (Kompier, 1999; Cresswell, 2005). Een identiteit is niet iets vaststaands of vanzelfsprekend. Een identiteit wordt toegekend in het constructivistisch denken. Zoals Hall (1997) zegt: "*Things don't mean: we construct meaning...*". Een identiteit van een plaats of gebied komt tot stand doordat een persoon of een groep er een naam aangeeft en er eigenschappen aan toekent. Een identiteit wordt gemaakt ofwel sociaal geconstrueerd.

Het begrip identiteit kan vanaf verschillende niveaus worden bekeken. Identiteiten kunnen aan een persoon of groep worden toegekend. Volgens Holloway en Hubbard (2001) is identiteit "*the way you think about yourself and the way others think about you, is defined not just by what you are, but also by what you are not.*" Het gaat er niet alleen om wat je bent maar ook wat je onderscheidt van anderen. Niet alleen personen of groepen kunnen een identiteit hebben, maar ook een plaats of gebied kan een identiteit hebben.

Haartsen *et al.* (2000) en Simon (2005) onderscheiden een aantal aspecten van een plaats- of streekidentiteit:

- Identiteiten zijn sociale constructies; identiteiten worden toegekend door mensen en liggen daarom niet vast, ze zijn dynamisch. Ze zijn afhankelijk van de tijd, plaats, context, persoon of groep door wie ze worden toegekend.

- Identiteiten zijn machtsafhankelijk. Iedereen kan een identiteit toekennen aan een plek, sommige mensen hebben echter de macht om de identiteit die zij toekennen, ook aan anderen op te leggen.
- Identiteiten geven vaak de kenmerken van een gebied weer, op deze manier kan een gebied zich onderscheiden van andere gebieden. Onder de kenmerken van een gebied vallen onder andere landschapselementen die in paragraaf 2.4 nader worden besproken.
- Identiteiten zijn gebaseerd op het verleden, de aspecten die in het verleden hebben plaatsgevonden en die van belang kunnen zijn voor een plek worden gebruikt ter identificatie.
- Identiteiten liggen niet vast, ze zijn veranderlijk. Identiteiten zijn contextafhankelijk, de context kan altijd veranderen door veranderende machtsrelaties of een verandering in de omgeving.

De kijkwijze in de Culturele Geografie kan geplaatst worden onder de 'Belevingswetenschappen'. De Belevingswetenschappen zijn gebaseerd op de innerlijke werkelijkheid en beschrijven met behulp van waarden (Jacobs, 2002). Er kan niet gesproken worden van één of dé identiteit omdat iedereen weer andere betekenissen en eigenschappen toekent aan een plek. Een andere kijkwijze is onder andere de natuurwetenschappen welke gebaseerd zijn op feiten (Jacobs, 2002). De natuurwetenschappen en velen buiten de wetenschappelijke discourse spreken wel vaak van dé identiteit van een plek (Tempelman, 1999). Dit komt volgens eerder beschreven Haartsen *et al.* (2000) doordat identiteiten machtsafhankelijk zijn. Door verschillende machtsverhoudingen binnen een maatschappij zijn er identiteiten die dominant zijn en anderen welke meer naar de achtergrond zijn verdreven. Sociale groepen met een machtiger positie hebben meer invloed omdat zij met behulp van politieke, financiële of psychologische middelen een breder publiek kunnen bereiken. De door de machtige groep toegekende eigenschappen en betekenissen kunnen door andere sociale groepen worden overgenomen. De minder machtige groepen aanvaarden deze geconstrueerde identiteit en onderstrepen hiermee ook indirect de machtsverhoudingen in de maatschappij (Holloway & Hubbart, 2001; Robertson & Richards, 2003). De door de machtige actor toegekende identiteit wordt hiermee gereproduceerd. Dit wil echter niet zeggen dat de toegekende identiteiten van minder machtige actoren automatisch verdwijnen. Aangezien er meerdere identiteiten naast elkaar bestaan leidt dat vaak tot onenigheid over welke identiteit nu de meeste invloed mag hebben. Identiteiten worden dus altijd betwist (Robertson & Richards, 2003; Blunt & Dowling, 2006).

3.3 Landschap

Een tweede belangrijk begrip in dit onderzoek is het begrip 'landschap'. Landschap speelt een belangrijke rol bij de vorming van een identiteit. De term landschap lijkt op het eerste gezicht eenvoudig te definiëren maar ook hier zijn grote verschillen waar te nemen tussen de belevingswetenschappen en natuurwetenschappen.

Volgens Berendsen (2005) is landschap "*een deel van het aardoppervlak, waarin de landschapsfactoren gesteente, reliëf, klimaat, bodem, water, lucht, plant, dier en mens onderling met elkaar in verband staan en een geïntegreerd geheel vormen*". Dit is een vrij mechanistische benadering, maar betekent niet dat de beleving er totaal geen deel vanuit maakt. Het omvat de kern van een uitgebreidere definitie. In de definitie van de

Europese Landschapsconventie speelt de mens en de waarneming een grotere rol. De term landschap wordt door de Europese Landschapsconventie (2000) als volgt gedefinieerd: *“landscape means an area, as perceived by people, whose character is the result of the action and interaction of natural and/or human factors”*. Het menselijke aspect, de waarneming en de beleving is in deze laatste definitie van groot belang. Strikt genomen wordt een gebied dat niet is waargenomen, hier niet als landschap gezien.

Cresswell (2005) zegt: *“Landscape referred to a portion of the earths surface that can be viewed from the spot. It combined a focus on the material topography of a portion of land (that which can be seen) with the notion of vision (the way it is seen)”*. Ook in deze definitie is de waarneming van het landschap belangrijk. Het gaat om de fysieke topografie wat vanuit een plek gezien kan worden en de manier waarop het gezien wordt. Uit deze definitie van landschap komt naar voren dat er op verschillende manieren naar een landschap gekeken kan worden. De verschillende manieren van kijken naar een landschap verklaren de verschillende definities van landschap. Volgens Jacobs (2002) zijn er drie verschijningsvormen van het landschap: het ware landschap, het juiste landschap en het waarachtige landschap, zie tabel 3.1. De drie verschijningsvormen zijn drie verschillende manieren waarop het landschap bestaat, namelijk als materie in de fysieke werkelijkheid, als normen in de sociale werkelijkheid en als koppeling van persoonlijke beelden van het landschap aan emoties.

Tabel 3.1 Verschijningsvormen landschap (Jacobs, 2002)

	Het ware landschap	Het juiste landschap	Het waarachtige landschap
Domein	Fysieke werkelijkheid	Sociale werkelijkheid	Innerlijke werkelijkheid
Houding	Objectiverend	Normatief	Subjectief
Verschijningsvorm	Materie	Organisatie	Beleving
Te beschrijven als	Feiten	Normen	Waarden
Wetenschap	Natuurwetenschap	Sociale wetenschap	Belevingswetenschap

De definitie van Berendsen (2005) zoals eerder staat beschreven kan geplaatst worden binnen het ‘ware landschap’, het sluit aan bij de Natuurwetenschappen. De definitie is voornamelijk gebaseerd op feiten in de fysieke werkelijkheid. De definitie van de Europese Landschapsconventie sluit meer aan bij het ‘waarachtige landschap’ waarin de beleving en waardering van belang zijn. In dit onderzoek spelen de beleving en waardering van het landschap een grote rol. Hoe beleven en waarderen bewoners het gebied waarin ze leven, hier sluit de definitie van de Europese landschapsconventie het beste op aan en zal daarom in dit onderzoek als leidraad gehanteerd worden.

De relatie tussen ‘landschap’ en ‘identiteit’ wordt in de literatuur vooral beschreven in de zin van dat landschap belangrijk is bij de vorming van een nationale identiteit (Robertson & Richards, 2003; Winchester et al, 2003). Brace (2003; p128) stelt dat *“Landscapes are undoubtedly very important to the construction of national identity; they give shape to the imagined community of the nation”*. Het landschap helpt om een identiteit te vormen en kan gebruikt worden om betekenis aan een identiteit toe te kennen. Het landschap en bijbehorende landschapselementen (zie §3.4) zorgen ervoor dat een land of op een kleiner schaalniveau, een gebied, zich onderscheidt van andere gebieden. Dat komt overeen met eerder genoemde Holloway & Hubbard (2001) die zeggen dat een identiteit niet alleen bepaald wordt door wat je bent, maar door wat je onderscheidt.

3.4. Landschapselementen

Een belangrijk begrip in dit onderzoek zijn landschapselementen. Een term die in veel beleidstukken gebruikt wordt maar waar maar weinig definities van te vinden zijn.

Het Nederlandse landschap is ontstaan door de wisselwerking tussen mens en natuur. In de diverse landschapstypen die we in ons land tegenkomen, zijn sporen waar te nemen die ons iets vertellen over hoe dit landschap is ontstaan. Een bekende uitspraak is dat landschap gezien kan worden als een geschiedenisboek (Baas, 2005). De structuren in het landschap kunnen gezien worden als de alinea's en de individuele elementen als de leestekens van het landschap. Een landschapselement maakt onderdeel uit van het landschap (Baas, 2005). Landschapselementen zijn de bouwstenen die tezamen de structuur van het landschap bepalen. Ze maken deel uit van een groter geheel en zijn daarin onmisbaar (Nederpel, 2004).

Landschapselementen zijn volgens Baas (2005) op veel verschillende manieren belangrijk. In de beleving van het landschap spelen landschapselementen een grote rol. Deels doordat veel landschapselementen mooi worden gevonden. Ze geven het landschap afwisseling en ze zijn een bron van verhalen over de geschiedenis van een plek. Cultuurhistorische en aardkundige landschapselementen geven een landschap historische diepgang en vormen zo belangrijke bouwstenen voor begrippen als 'kwaliteit' en 'identiteit'. Ook volgens Nederpel (2004) zijn het veelal de elementen die het landschap identiteit geven en deze versterken. Dit komt overeen met de eerder genoemde aspecten die Haartsen et al (2000) onderscheiden bij het vormen van een plaatsidentiteit. Namelijk dat identiteiten vaak de kenmerken van een gebied weergeven, waardoor het zich onderscheidt van andere gebieden.

Landschapselementen zijn onderdeel van het landschap. Ze maken deel uit van een groter geheel. Hierdoor staan ze niet op zichzelf maar is er sprake van samenhang tussen elementen. Kerktorens kun je bijvoorbeeld al van verre zien liggen als het landschap erom heen weids en open is. Losstaand worden de elementen minder waardevol gezien. Dit komt overeen met onderzoek van Joldersma *et al* (2002). In hun onderzoek komt naar voren dat vooral de samenhang tussen verschillende elementen als waardevol wordt beschouwd. De structuur van het landschap is een belangrijke karakteristiek. Het gaat dan om de identiteit van het landschap als geheel, om de samenhang tussen objecten, patronen en sporen. Ook sluit dit aan bij de vier punten die Renes *et al.* (1991) onderscheidt waar een cultuurhistorisch waardevol element aan moet voldoen, zeldzaamheid, representativiteit, gaafheid en context. De context, de relatie met zijn omgeving is belangrijk voor de waardering van het element en daarmee de mate waarin het element kenmerkend of identiteitsbepalend is.

3.5 Conclusie

Uit voorgaande komt naar voren dat er tussen verschillende vakgebieden veel verschillende interpretaties en definities van dezelfde begrippen zijn. Uit al die verschillende interpretaties zijn echter wel een aantal overeenkomsten te herleiden. Eén van de belangrijkste aspecten die overeenkomt, is dat de identiteit van een gebied sociaal wordt geconstrueerd. Iedereen kent op zijn eigen manier en onder invloed van tijd, plaats en context een identiteit toe welke gebaseerd is op specifieke kenmerken of kwaliteiten van een gebied. Dat er voornamelijk buiten de wetenschappelijke discourse wel gesproken wordt van 'de identiteit' is het gevolg van de verschillende

machtsverhoudingen binnen de maatschappij. De ene groep heeft meer mogelijkheden om de identiteit die ze toekennen ook aan anderen op te leggen.

Het landschap helpt om een identiteit te vormen en kan gebruikt worden om betekenis aan een identiteit toe te kennen. Belangrijk onderdeel van het landschap zijn landschapselementen. De landschapselementen vormen samen de structuren van het landschap en worden als identiteitsbepalend gezien. De samenhang tussen de landschapselementen is hierbij van groot belang.

4. Methodologie

4.1 Inleiding

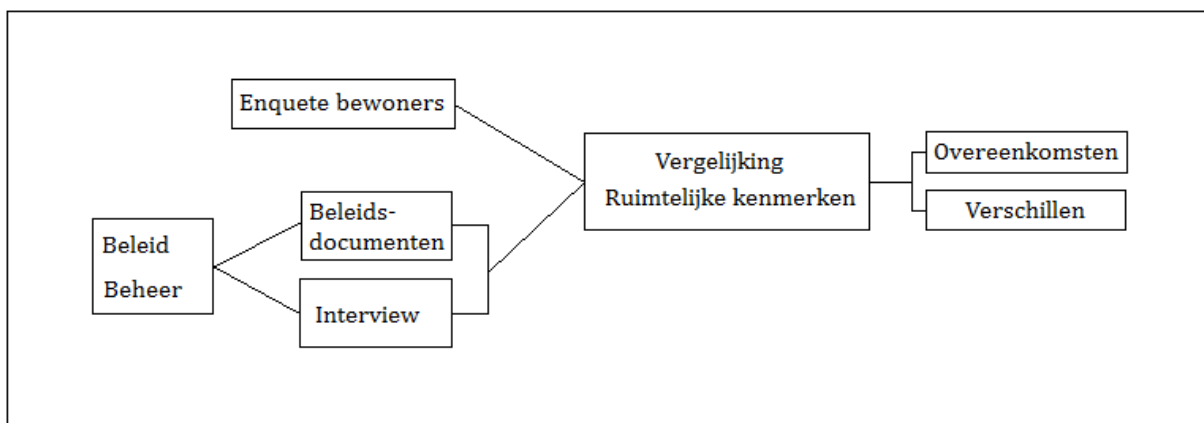
Dit hoofdstuk biedt inzicht in de gebruikte onderzoeksmethoden. De manier waarop de informatie is gevonden en hoe deze vervolgens is gebruikt.

In paragraaf 4.2 wordt de onderzoeksbenadering uitgelegd. Daarna wordt in paragraaf 4.3 de enquête besproken en wordt in paragraaf 4.4 de wijze van benaderen van de respondenten toegelicht. In paragraaf 4.5 wordt keuze en uitvoering van de interviews besproken. Als laatste volgt de methode van data-analyse in paragraaf 4.6, hierin worden de verschillende manieren toegelicht waarop de data is geanalyseerd.

4.2 Onderzoeksbenadering

Om het onderzoek uit te voeren zijn er verschillende methoden gebruikt. Er zijn veel gegevens verzameld met behulp van een enquête die gehouden is onder de bewoners van het Hogeland. Dit is een vorm van kwantitatief onderzoek. Het onderzoek richt zich op een groot aantal respondenten, hierdoor kan cijfermatig inzicht worden verkregen en geeft veelal antwoorden op vragen die in termen van hoeveelheid kunnen worden uitgedrukt (Baarda et al., 2005). Tevens bestond de enquête ook uit enkele meer kwalitatieve vragen om zo ook van de bewoners meer diepgaande informatie te krijgen. Daarnaast is er gebruik gemaakt van interviews met een kleine selecte groep mensen. Dit zijn vertegenwoordigers van het beleid (provincie Groningen) en beheer (Landschapsbeheer Groningen). Deze vorm van onderzoek valt onder de kwalitatieve methode en is belangrijk om de onderliggende meningen, ervaringen of wensen van de doelgroep te achterhalen (Baarda et al., 2005).

In onderstaand overzicht is de methodologie schematisch weergegeven.

Figuur 4. Schematische weergave van de methode

4.3 Enquetes

Door middel van een gestructureerde enquête is getracht weer te geven wat de bewoners van het Hogeland identiteitsbepalende landschapselementen vinden. Een gestructureerde enquête bestaat uit een aantal van tevoren opgestelde vragen. Waardoor er gericht vragen kunnen worden gesteld (Baarda et al., 2005). De enquête heeft een duidelijke structuur en opbouw, de vragen zijn eenduidig geformuleerd zodat de kans op verkeerde interpretatie kan worden uitgesloten (Bartelds et al., 1989). Er is gekozen voor een mondelinge enquête omdat de respondenten eenvoudig te bereiken zijn. Er zijn geen post- of e-mailadressen nodig. Het resultaat is direct zichtbaar en de

kosten zijn laag. Daarnaast is de responsie naar verwachting hoger dan bij een schriftelijke postenquête. (Bartelds et al., 1989; Baarda et al., 2000).

Nadelen van deze methode zijn dat de resultaten beïnvloed kunnen worden door de dag en tijdstip van enquêteren. Ook kost deze methode meer tijd dan het versturen van een enquête maar dit weegt voor dit onderzoek niet op tegen de voordelen van deze manier van enquêteren (Bartelds et al., 1989; Baarda et al., 2000).

Alvorens het definitief afnemen van de enquêtes is het volgens Baarda *et al.* (2000) belangrijk om eerst een pilot-versie te houden. Hiermee kan gekeken worden of de enquête op de juiste wijze gestructureerd en geformuleerd is zodat de respondenten de vragen op de juiste wijze interpreteren en vervolgens beantwoorden. Voor de pilot-versie zijn tien enquêtes afgenomen die vervolgens geëvalueerd werden. Op basis van deze pilot-versie en evaluatie is de definitieve enquête opgesteld. De definitieve opbouw van de enquête is weergegeven in figuur 4.2. Zie bijlage 1 voor de volledige enquête.

Vraag 1	Open vraag: Wat schiet de respondent als eerste te binnen wanneer hij/zij denkt aan het Hogeland (in maximaal vier woorden).
Vraag 2	Open vraag: Respondent wordt gevraagd op een kaart van de Provincie Groningen het Hogeland in te tekenen.
Vraag 3	Lijst met landschapselementen waar de respondent moet aangeven op een schaal van 1 tot 5 in hoeverre het landschapselement als kenmerkend voor het Hogeland wordt gezien.
	Ook wordt de waardering voor deze landschapselementen gevraagd in positief, negatief en neutraal.
Vraag 4	Algemene vragen: geslacht, leeftijd, woongeschiedenis, opleidingsniveau, beroep, op welke manier er gebruik wordt gemaakt van het landschap en favoriete plek in het landschap.

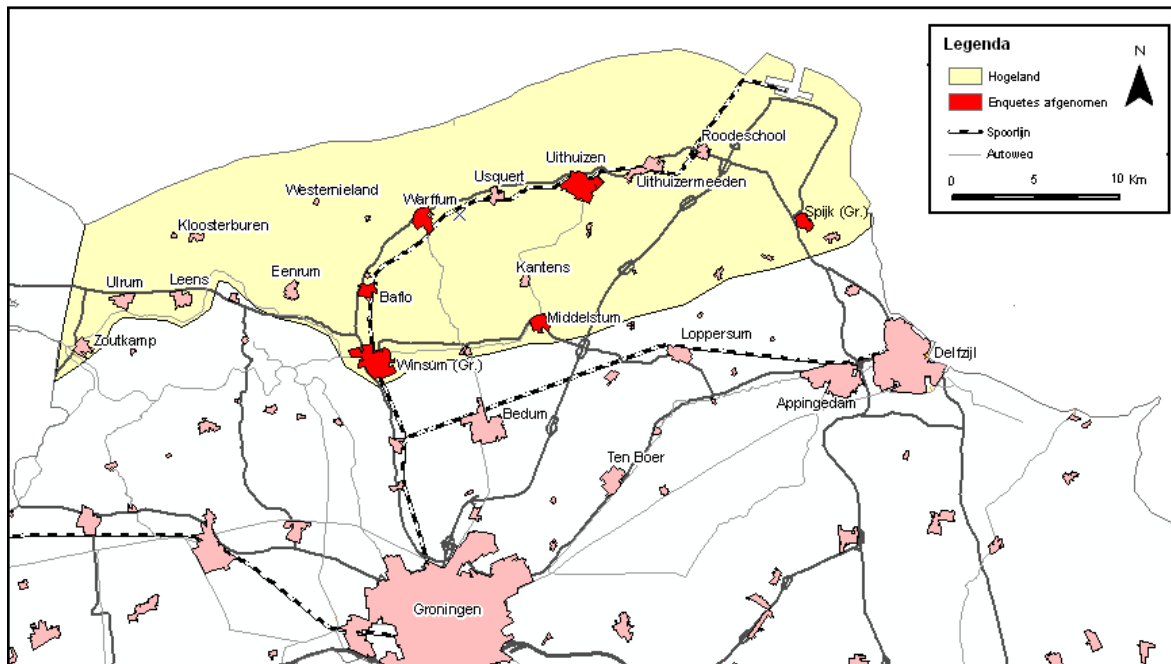
Figuur 4.2 Opbouw Enquête

De lijst met landschapselementen die gebruikt is in vraag 3 van de enquête is opgesteld met behulp van de ontstaansgeschiedenis zoals beschreven in hoofdstuk twee, de eigen waarnemingen en literatuur van Hartman en Kornack (2008), Schroor (2003) en Schroor en Meijering (2007) en beleidsdocumenten als het POP (2009).

Met behulp van de algemene persoonskenmerken waar in vraag 4 naar gevraagd wordt, kan er gekeken worden of er onder de respondenten onderling verschillen zijn. Bijvoorbeeld of mannen andere elementen als identiteitsbepalend onderscheiden als vrouwen of dat er hierin verschillen zijn tussen verschillende leeftijden of opleidingsniveaus.

4.4 Respondenten

De steekproef vond plaats onder bewoners van het Hogeland. Om deze groep te bereiken is er gekozen om bij verschillende supermarkten verspreid over het Hogeland te gaan staan. De supermarkten zijn gelegen in de plaatsen Uithuizen, Warffum, Baflo, Winsum, Middelstum en Spijk, zie figuur 4.3.

Figuur 4.3 Overzicht kaart afgenomen enquêtes

Voor deze plaatsen is gekozen omdat het de grotere plaatsen binnen het gebied betreffen en ze daarmee een centrumfunctie binnen het gebied vervullen. Op deze wijze is getracht om op een relatieve snelle en eenvoudige wijze zoveel mogelijk bewoners van het gebied te bereiken.

De enquête is door de respondenten zelf ingevuld of naar wens voorgelezen en door de onderzoeker ingevuld. In totaal zijn er acht dagen/dagdelen uitgetrokken voor het verzamelen van de enquêtes. Het afnemen vond overdag plaats op doordeweekse dagen. Met de enquêtes is getracht een goede afspiegeling te krijgen van de bewoners van het Hogeland. Hiervoor zijn respondenten van verschillende leeftijden en met diverse achtergronden geënquêteerd, zie hoofdstuk vijf. In totaal zijn er 150 enquêtes afgenomen. De 150 respondenten in dit onderzoek kunnen als representatief worden beschouwd voor de totale populatie. De omvang van de steekproef is groot genoeg. Daarnaast lijkt het onwaarschijnlijk dat wanneer het onderzoek nogmaals op de zelfde wijze wordt uitgevoerd, de resultaten significant zullen afwijken van de resultaten in dit onderzoek.

4.5 Interviews

Door middel van interviews is getracht weer te geven wat door de Provincie Groningen (beleid) en Landschapsbeheer Groningen (beheer) belangrijke landschapselementen worden gevonden bij het bepalen van de identiteit van het Hogeland. Uit de interviews is getracht naar voren te halen waarom juist voor die elementen gekozen is, waarom worden ze belangrijk gevonden en hoe is de keuze voor de elementen tot stand gekomen. Tevens is gevraagd naar hoe een identiteit volgens het beleid en beheer tot stand komt en welke rol ze daarbij spelen. De precieze vragenlijst die gebruikt is tijdens het afnemen van de interviews is te lezen in bijlage 2.

Voor het beleid is de provincie Groningen geïnterviewd. De provincie is als maker van het POP en de daarbij horende lijst met kernkarakteristieken, een belangrijke stakeholder in dit onderzoek. Door middel van het interview is getracht de achterliggende ideeën, ontstaanswijze en het belang van het POP en soortgelijke

beleidsdocumenten te achterhalen. Om vervolgens de onderscheiden landschapselementen van het beleid te kunnen vergelijken met de landschapselementen van het beheer en de bewoners.

Voor het beheer is er in eerste instantie gekozen om een interview te houden met Landschapsbeheer Groningen en Stichting Groninger Landschap. Beiden zijn belangrijke actoren voor het beheer en onderhoud van het landschap en leggen daarmee nadruk op bepaalde elementen van het landschap die van invloed kunnen zijn op de identiteit van een gebied. Helaas was Stichting Groninger Landschap niet beschikbaar om een interview af te nemen. Daarom is voor het beheer alleen een interview afgenomen met het Groninger Landschap.

Beide interviews zijn afgenomen in semi-gestructureerde vorm. Dit betekent dat er van tevoren vragen op papier zijn gezet maar dat de volgorde van de vragen niet vast staat. Hierdoor kan de interviewer flexibel inhaken op bijvoorbeeld een antwoord dat de geïnterviewde geeft terwijl daar later nog een vraag over gesteld zou worden. Op deze manier worden alle vragen behandeld maar is de volgorde waarin dit gedaan wordt van ondergeschikt belang. Tevens biedt het de mogelijkheid door te vragen op bepaalde zaken, waar in eerste instantie niet aan gedacht is (Baarda et al, 2005).

4.6 Methoden van Data-analyse

Na het verzamelen van de gegevens kunnen deze vervolgens geanalyseerd worden. Voor het analyseren van de verzamelde gegevens is gebruik gemaakt van verschillende programma's als MAXQDA 2009, ArcGis 9.3 en SPSS 16.0. De wijze waarop de analyses hebben plaatsgevonden worden hieronder kort besproken.

Analyse associaties Hogeland

Bij de eerste vraag van de enquête werden de respondenten gevraagd naar de eerste vier woorden die ze te binnen schoten wanneer ze denken aan het Hogeland. Alle associaties zijn overgenomen in het Excelbestand en vervolgens met behulp van het tekstverwerkingsprogramma MAXQDA gecodeerd. Het programma wordt door de bijbehorende website als volgt omschreven: *"MAXQDA supports all individuals performing qualitative data analysis and helps to systematically evaluate and interpret texts. It is also a powerful tool for developing theories and testing the theoretical conclusions of the analysis"* (MAXQDA, 2007). Met behulp van MAXQDA kan op een systematische wijze, stukken tekst gecodeerd worden waardoor ze op eenvoudige wijze geïnterpreteerd kunnen worden en er conclusies uit getrokken kunnen worden.

In het programma wordt door de onderzoeker aan woorden of stukken tekst een code toegekend. Uit de lijst met associaties (N=590) zijn overkoepelende codes geformuleerd waaronder de associaties geplaatst kunnen worden. De codes zijn door de onderzoeker zelf geformuleerd en hebben daarom een subjectief karakter. Door middel van de codes kunnen de associaties snel en overzichtelijk gecategoriseerd worden en hierdoor eenvoudig geteld. Uiteindelijk zijn de associaties onderverdeeld in associaties die betrekking hebben op het 'landschap' en associaties die betrekking hebben op 'cultuur'. Vervolgens zijn deze hoofdcodes weer onderverdeeld in enkele subcodes om het verder te specificeren. De gebruikte codes in dit onderzoek zijn als volgt:

Tabel 4.2 Overzicht codes MAXQDA

Landschap
Uitzicht
Elementen
Weer
Kleur
Water
Dieren
Cultuur
Rust
Omgang mensen

Voor deze codes is gekozen omdat er met veel associaties hetzelfde bedoeld wordt, maar ze anders verwoord zijn. Een goed voorbeeld hiervan zijn de associaties 'Ruimte', 'Open' en 'Weids', allen zijn gecodeerd met de code 'Uitzicht' omdat de verschillende verwoordingen allen betrekking op het uitzicht hebben. Hetzelfde geldt voor de associaties 'Rustig', 'Stilte' en 'Geen files' die allen gecodeerd zijn met de code 'Rust'. Alle eerste associaties en de categorie waar ze vervolgens onder geplaatst zijn, zijn te lezen in bijlage 4. Aan de 590 associaties zijn in totaal 927 codes toegekend. De resultaten uit deze analyse worden verder besproken in hoofdstuk vijf.

Analyse begrenzing Hogeland

Bij de tweede vraag uit de enquête werden de respondenten gevraagd op een kaart de ligging van het Hogeland in te tekenen. In het programma ARC GIS 9.3 (2009) zijn alle deze begrenzingen van het Hogeland ingevoerd als polygoenen in een GIS bestand. Alle afzonderlijke polygoenen zijn over elkaar geplaatst en vervolgens zijn de overlappende polygoenen opgeteld via de optie 'count overlapping polygons' uit de Super Region Poly toolbox. Hieruit is een nieuwe kaart opgemaakt waarin met behulp van verschillend kleurgebruik afgelezen kan worden waar volgens de respondenten het Hogeland ligt. Hoe donkerder de kleur, hoe meer polygoenen over elkaar liggen en dus hoe meer respondenten hebben aangegeven dat volgens hen daar het Hogeland ligt. De resultaten uit deze analyse worden getoond in hoofdstuk vijf.

Verschillen tussen respondenten

Om verschillen aan te tonen tussen de respondenten onderling zijn er met behulp van SPSS 16.0 enkele statistische toetsen uitgevoerd.

Als eerste zijn er enkele beschrijvende statistische gegevens opgevraagd als gemiddelde, modus (meest voorkomende cijfer), mediaan (middelste waarde) en frequentie.

Daarnaast is een T-toets voor twee onafhankelijke steekproeven uitgevoerd. De T-toets voor twee onafhankelijke steekproeven is een test om verschillen te toetsen tussen twee groepen (steekproeven) op een afhankelijke variabele die op ratio- of intervalniveau is gemeten. Voorwaarde om de toets uit te voeren is dat de steekproeven onafhankelijk en aselekt zijn getrokken (Baarda et al., 2005). Met de T-toets gekeken of er verschil is tussen mannen en vrouwen, in hoeverre ze een landschapselement als identiteitsbepalend bestempelen.

Als tweede toets is er een ANOVA uitgevoerd. Een ANOVA is een toets om na te gaan of de populatiegemiddelden van twee of meer groepen van elkaar verschillen. Met de ANOVA is gekeken of er verschil is tussen de leeftijdscategorieën in hoeverre ze een landschapselement als identiteitsbepalend bestempelen. Tevens is er met een ANOVA

toets gekeken of er verschil is tussen de hoogst afgeronde opleiding en in hoeverre ze een landschapselement als identiteitsbepalend bestempelen. Indien de ANOVA aangeeft dat er significante verschillen zijn ($p < 0,05$), kan er met behulp van een 'post hoc' analyse gekeken worden tussen welke groepen de verschillen zitten. De gebruikte post hoc analyse in dit onderzoek is de Bonferroni methode.

5. Resultaten

5.1 Inleiding

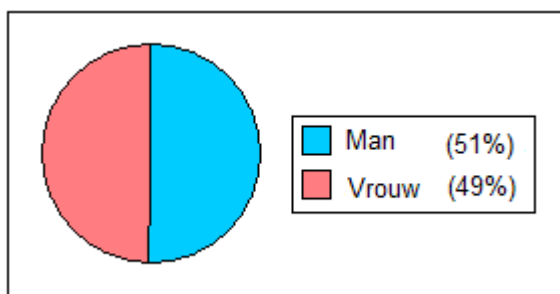
Na het verzamelen en analyseren van de gegevens worden de resultaten hiervan in dit hoofdstuk gepresenteerd. De resultaten zijn onderverdeeld in de respondenten (bewoners, §5.2), het beleid (§5.3) en het beheer (§5.4).

5.2 Respondenten

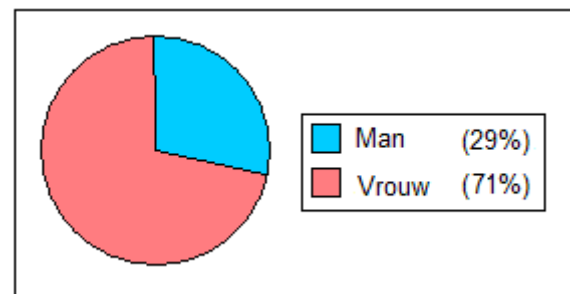
De bewoners van het Hogeland worden vertegenwoordigd door de 150 geënquêteerden. Het geslacht en de leeftijd van de respondenten worden vergeleken met de CBS gegevens. De CBS gegevens van het Hogeland zijn gebaseerd op de begrenzing zoals aangegeven in hoofdstuk 1, figuur 1.1.

Geslacht

Van de in totaal 150 geënquêteerden zijn er 107 vrouwen en 43 mannen. De verhouding tussen het aantal mannen en vrouwen dat is geënquêteerd komt niet geheel overeen met de verhouding mannen en vrouwen uit de CBS gegevens, zie figuur 5.2a en 5.2b. De scheve man/vrouw verhouding is mogelijk ontstaan door het tijdstip van enquêteren, dit vond voornamelijk plaats tussen 10.00 uur en 16.00 uur. Ook speelt mogelijk de locatie van enquêteren, bij supermarkten, een rol bij het grotere aandeel van vrouwelijke respondenten. Bij het analyseren van de gegevens moet er kritisch naar de invloed van de scheve man/vrouw verhouding gekeken worden.

Figuur 5.2a Verhouding man/vrouw Hogeland (CBS Statline, 2009)

Figuur 5.2 b Verhouding man/vrouw respondenten

Leeftijd

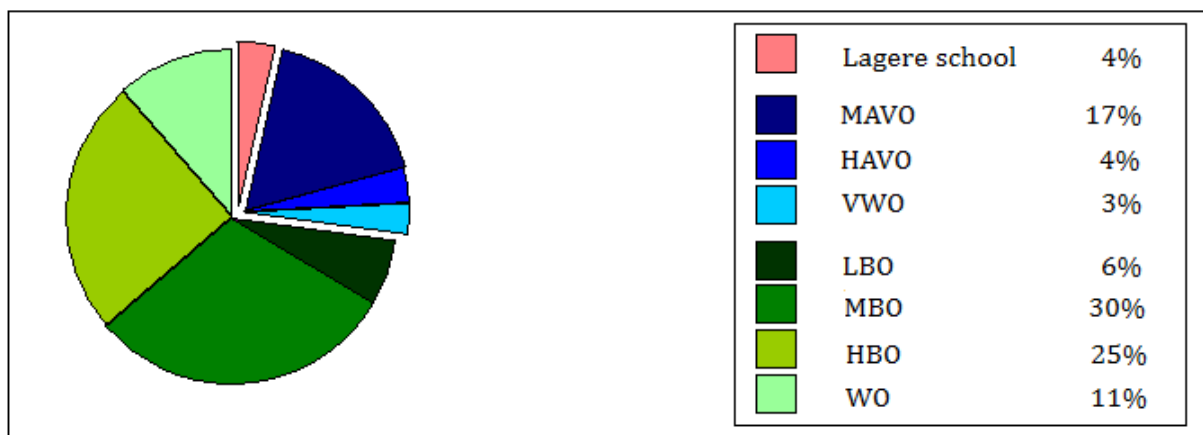
De gemiddelde leeftijd van de respondenten bedraagt 50 jaar. De jongste respondent is 16 jaar, de oudste respondent is 80 jaar oud. Het CBS heeft haar data opgedeeld in categorieën zoals te zien in tabel 5.1, de leeftijden van de respondenten zijn ook volgens deze categorieën opgedeeld zodat de beide gegevens het beste met elkaar vergeleken kunnen worden. De leeftijdverhoudingen van de respondenten komt niet precies overeen met de gegevens van het CBS. Ook hier is het tijdstip van enquêteren mogelijk van invloed. Het percentage respondenten in de leeftijdscategorie 0-24 jaar is aanzienlijk kleiner dan het percentage dat er volgens het CBS woont. Het verschil kan verklaard worden doordat het onderzoek zich focust op volwassenen, vanaf de leeftijd van 16 jaar. Een groot deel van de leeftijdscategorie 0-24 jaar bestaat uit kinderen en deze categorie is in het onderzoek niet meegenomen. De leeftijdscategorie 45-65 jaar is in het onderzoek oververtegenwoordigd. Dit grotere aantal compenseert het lagere percentage van de leeftijdscategorie 0-24 jaar.

Tabel 5.1 Bevolkingsverhouding Hogeland (CBS, 2009) en respondenten

Leeftijdscategorie	Aantal bewoners Hogeland	Aantal respondenten	Percentage bewoners Hogeland	Percentage respondenten
0-24 jaar	13.512	10	29 %	6.7 %
25-44 jaar	11.155	34	24 %	22.7 %
45- 65 jaar	16.186	85	34 %	56.7 %
65 en ouder	6.537	21	14 %	14.0 %
Totaal	47.390	150	100 %	100 %

Opleiding

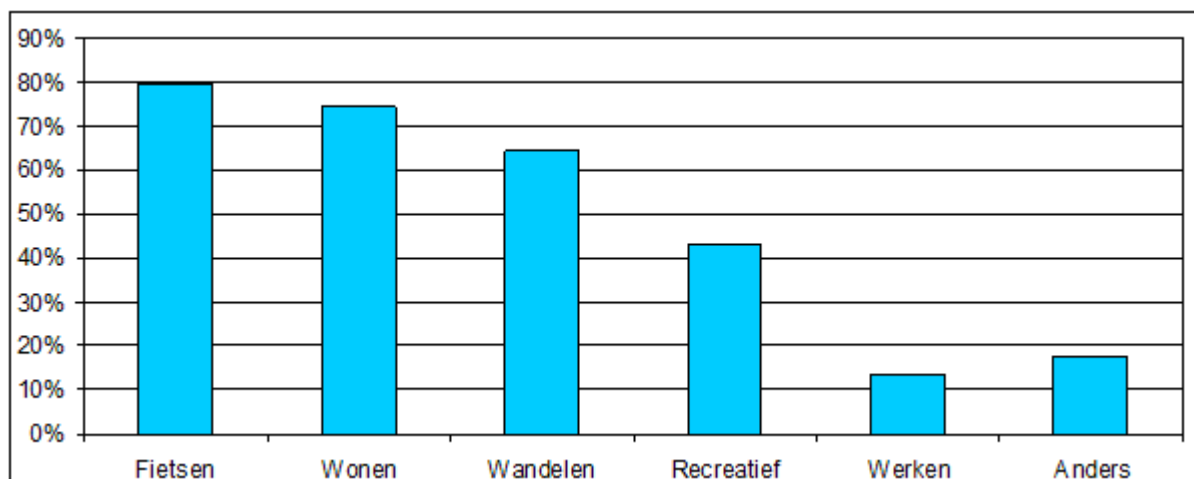
Van de respondenten heeft 30 procent een Mbo-opleiding afgerond, 25 procent een Hbo-opleiding en heeft 17 procent als hoogst voltooide opleiding de MAVO afgerond, zie figuur 5.3.

Figuur 5.3 Hoogst voltooide opleiding

Gebruik landschap

De respondenten konden aangeven op welke manier ze gebruik maken van het landschap. De keuze bestond uit: 'recreatief', 'fietsen', 'wandelen', 'wonen', 'werken' en 'anders'. Meerder opties konden tegelijk worden aangekruist. Van de respondenten geeft 79 procent aan gebruik te maken van het landschap door middel van fietsen, 74 procent door middel van wonen en 64 procent door te wandelen, zie figuur 5.4.

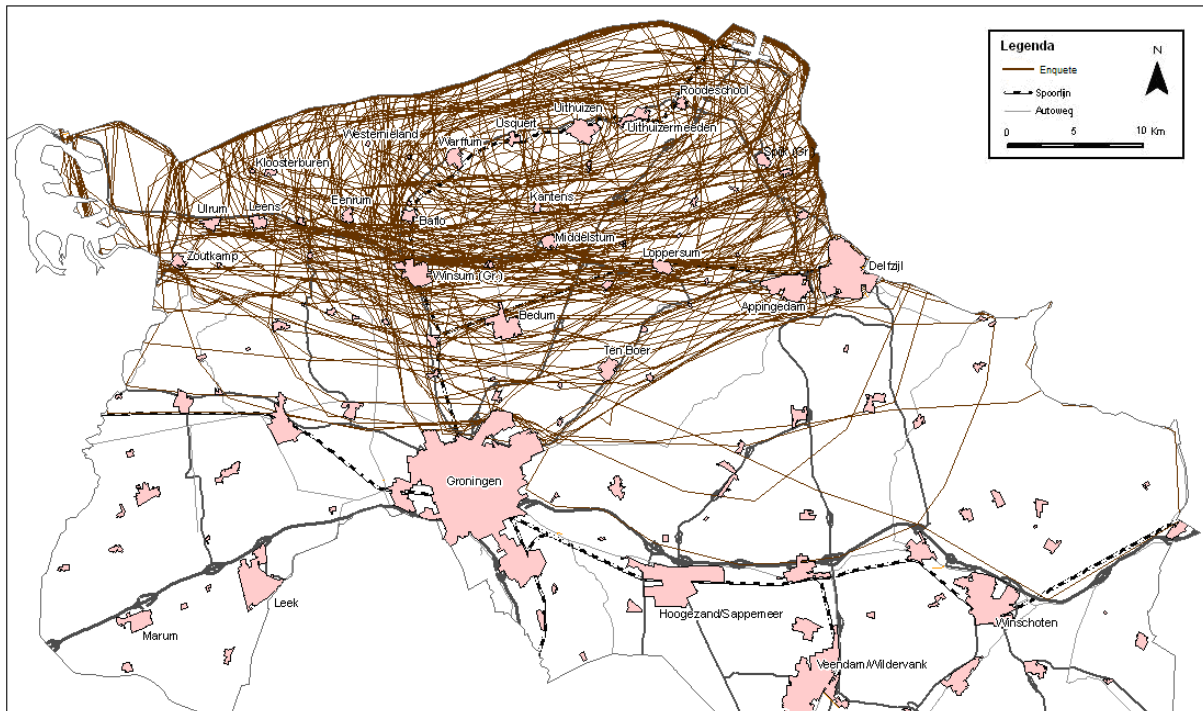
Figuur 5.4 Gebruik landschap

5.2.1 Ligging van het Hogeland

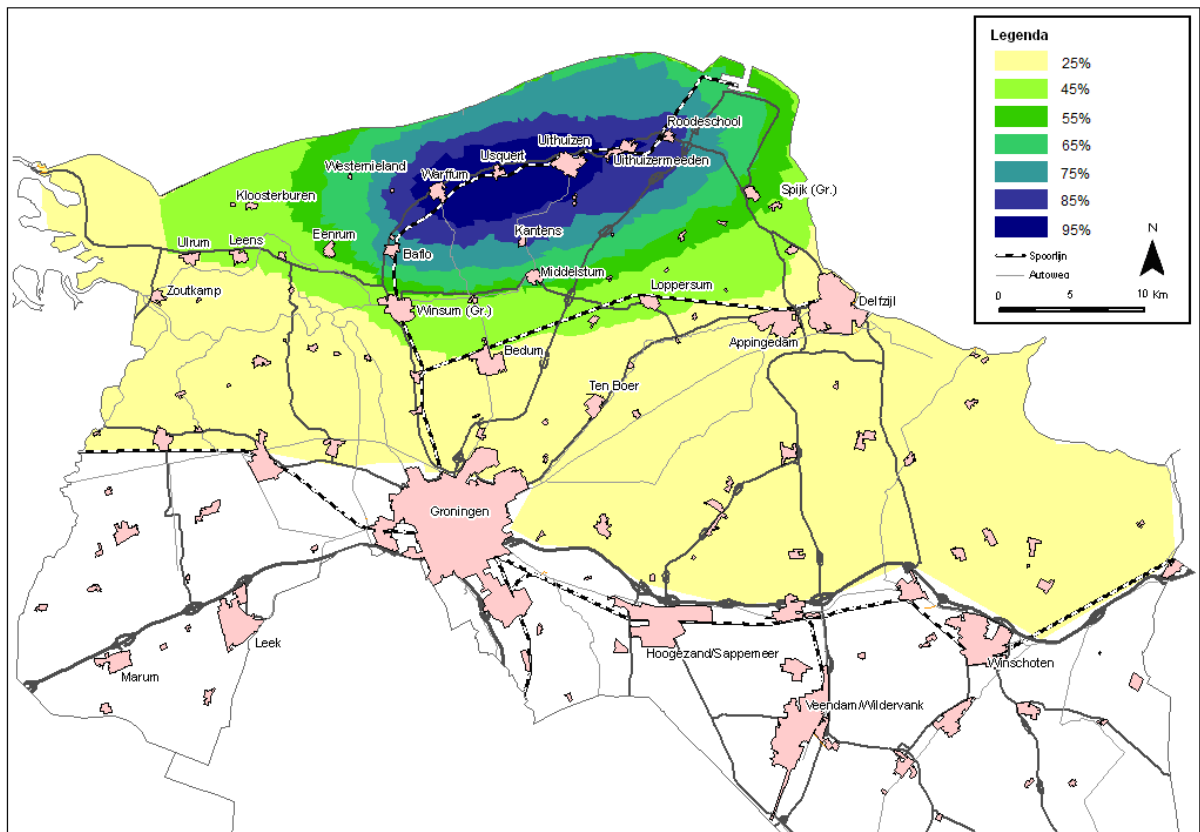
In de enquête werden de respondenten gevraagd om op een kaart van de provincie Groningen in te tekenen waar volgens hen het Hogeland ligt. Uit de literatuur kwam al naar voren dat er verschillende grenzen van het Hogeland gehanteerd worden (zie ook §1.4). Een oorzaak hiervoor kan gevonden in de motivatie dat streken (net als identiteiten) sociaal geconstrueerd worden. De begrenzing van streken is afhankelijk van de context en het perspectief van waaruit een gebied betekenis krijgt. De begrenzingen van de respondenten zijn daarom ook verschillend. Van zeer kleine begrenzingen om slechts één of twee of twee dorpen tot een begrenzing waarin de helft van de provincie Groningen tot het Hogeland wordt gerekend. Alle begrenzingen van de respondenten zijn weergegeven in figuur 5.5. Vervolgens zijn de overlappende grenzen opgeteld, zoals uitgelegd in hoofdstuk vier, waarna figuur 5.6 is ontstaan. Hoe donkerder de kleur hoe hoger het aantal over elkaar liggende grenzen en dus hoe meer respondenten hebben aangegeven dat volgens hen daar het Hogeland ligt.

Het donkerblauwe gebied in figuur 5.6 is door 95% respondenten aangegeven als het Hogeland. Het omvat de dorpen Warffum, Usquert, Uithuizen en Uithuizermeeden. 85% van de respondenten trekken de grens iets groter en rekenen Kantens en Rodeschool ook tot het Hogeland. Ongeveer 75% van de respondenten trekt de grens vanaf de kust, via Den Andel, Baflo en Kantens naar Rodeschool weer terug richting kust. Opvallend is dat de begrenzing niet helemaal gelijk loopt met de grens van de kust. De kuststreek en de polders worden in deze begrenzing niet volledig tot het Hogeland gerekend. Dat komt overeen met het resultaat van identiteitsbepalende landschapselementen, die volgt in §5.2.3, voor het element 'rechte kanalen en sloten'. Die worden nauwelijks als kenmerkend bestempeld. Maar is enigszins tegenstrijdig met de mate waarin 'kwelders' en 'dijken' als kenmerkend worden bestempeld.

Opvallend is ook dat de begrenzing aan noordzijde van het donkerblauwe gebied vrij scherp is, maar dat het aan de onderkant een meer geleidelijke overgang betreft. Hoe groter de grens door de respondenten is getrokken, hoe meer het westelijk deel ook tot het Hogeland wordt gerekend.

Figuur 5.5 Begrenzings Hogeland Respondenten

Figuur 5.6 Het Hogeland volgens respondenten

5.2.2 Associaties Hogeland

De eerste vraag van de enquête vroeg de respondenten naar de eerste vier woorden die ze te binnen schoten als ze dachten aan het Hogelandster Landschap. In totaal hebben de 150 respondenten 590 woorden genoemd. Enkele respondenten vonden het lastig vier woorden te noemen, zij hebben twee of drie woorden genoemd. Met behulp van MAXQDA zoals uitgelegd in hoofdstuk vier zijn de woorden gecategoriseerd. In tabel 5.2 is te zien hoe vaak de codes gebruikt zijn.

Tabel 5.2 Associaties Hogeland

Code	Aantal keren toegekend
Uitzicht	136
Elementen	89
Rust	83
Weer	48
Omgang mensen	39
Kleur	29
Water	23
Dieren	15

De grootste categorie heeft betrekking op het 'uitzicht' van het landschap. Hiermee worden onder andere de woorden 'weids', 'ruimte', 'kaal' en 'leeg' bedoeld. De tweede grootste categorie heeft betrekking op de 'elementen'. Onder elementen wordt verstaan, 'Dijken', 'Boerderijen', 'Molens', 'Wierden', 'Kerken' enzovoort. De elementen zijn dus belangrijke eerste associaties voor het Hogeland. De elementen lijken hiermee aangeduid te kunnen worden als kenmerkend en zijn hiermee naar verwachting bepalend voor de identiteit. Als derde volgt de categorie 'Rust', waar zowel de woorden 'rust', 'stilte', als 'geen files' ondervallen.

Daarnaast viel op dat veel respondenten associaties legden met betrekking tot de omgang met mensen. Termen als 'gemoedelijkheid', 'gezelligheid' en 'gemeenschapszin' zijn veelvuldig genoemd. Tevens werden veel associaties gelegd met kleuren van het landschap, de 'zwarte klei', 'gele velden', 'groen', met het weer, 'veel wind', 'wolkenluchten' en associaties met betrekking tot 'water' en 'dieren'. Enkele andere opvallende associaties zijn: 'mooi', 'frisse/gezonde lucht' en de 'wandel- en fietspaden' werden meerdere malen genoemd.

Uit de associaties kan worden afgeleid dat de elementen niet op zichzelf staan maar onderdeel van een geheel vormen. Dit komt overeen met de theorie zoals behandeld in hoofdstuk drie. Samenhang en samenspel tussen de elementen is belangrijk. Zonder de grootschalige openheid zouden elementen als kerktorens of de wolkenluchten minder opvallen in het landschap en daarmee minder kenmerkend zijn. (Buijs et al, 2002). De samenhang en samenspel van de elementen versterkt de betekenis van de elementen. Ook illustreert het, het belang van de context. De context waarin een element zich bevindt, is belangrijk voor de waardering en betekenis van het element. Een kerk duidelijk zichtbaar op de steilrand van een wierde zal hogere waardering krijgen en kenmerkender worden gevonden, dan wanneer dezelfde kerk verscholen staat achter een loods.

Uit de eerste associaties valt tevens af te leiden is dat niet alleen de fysieke elementen van belang zijn maar ook de mentale constructie. Het is het gevoel (de beleving) die de samenhangende landschapselementen creëren. Het zijn bijvoorbeeld de kleine dorpjes in het open landschap die zorgen voor de rust en de stilte maar tegelijkertijd ook zorgen voor gemoedelijkheid en gezelligheid. Het is de combinatie van fysieke elementen en de mentale constructie die zorgen voor een identiteit van een gebied.

5.2.3 Identiteitsbepalende landschapselementen?

In de enquête zijn de mensen gevraagd van de lijst met landschapselementen aan te geven in hoeverre ze het element kenmerkend en daarmee identiteitsbepalend voor het Hogeland vinden. Tevens is gevraagd naar de waardering voor het element. In tabel 5.3 zijn enkele resultaten uit de enquête schematisch weergegeven. De modus geeft aan welke score het meest genoemd is. Een '4' of '5' betekent kenmerkend of zeer kenmerkend, een '3' zit tussen niet kenmerkend en kenmerkend in, een '2' of '1' betekent niet, of helemaal niet kenmerkend. De resultaten uit de tabel worden vervolgens per element besproken.

Tabel 5.3 Resultaten identiteitsbepalende landschapselementen

	Modus	Mediaan	Gemiddelde	Gemiddelde Waardering	Modus Waardering
Rust en stilte	5	5	4,7	1,9	2
Monumentale boerderijen	5	5	4,5	1,8	2
Grootschalige openheid	5	5	4,4	1,8	2
Wierden	5	5	4,4	1,8	2
Dijken	5	5	4,4	1,7	2
Kerken	5	5	4,4	1,8	2
Akkerbouw	5	4	4,3	1,5	2
Borgen	5	4	4,3	1,8	2
Boerenerven	5	4	4,2	1,5	2
Kwelders	5	4	4,1	1,6	2
Duisternis	5	4	4	1,4	2
Kronkelende sloten	5	4	3,9	1,6	2
Pel-/graanmolens	5	4	3,9	1,6	2
Bruggetjes	4	4	4,1	1,6	2
Bomen	3	4	3,6	1,4	2
Sluizen	3	3	3,4	1,3	2
Moderne windmolens	3	3	3,1	0,9	1
Rechte kanalen en sloten	2	3	2,8	0,9	0
Steenfabrieken	2	3	2,7	0,9	0
Megastallen	1	2	2	0,9	1

Rust en stilte

De rust en stilte op het Hogeland wordt als het meest kenmerkend gezien. Maar liefst 75 procent gaf aan het zeer kenmerkend te vinden. 90 procent van de respondenten waardeert de rust en stilte positief. Dit komt overeen met de eerste associaties van de respondenten waarin de rust en stilte ook veelvuldig werden genoemd.

Monumentale boerderijen

55 procent van de respondenten geeft de hoogste score op de schaal aan (=5) voor monumentale boerderijen. De monumentale boerderijen kunnen dus als zeer kenmerkend gezien worden voor het Hogeland. De waardering voor de monumentale boerderijen is zeer positief.

Grootschalige openheid

De grootschalige openheid wordt door de respondenten als zeer kenmerkend beoordeeld. Dit komt overeen met de gegevens uit vraag 1, de meeste eerste associaties van de respondenten hebben ook betrekking op het weidse en open karakter. Van de respondenten geeft 55 procent aan het element als zeer kenmerkend (=5) te zien, 35 procent geeft aan het element kenmerkend (=4) te vinden. Tevens wordt de grootschalige openheid zeer positief beoordeeld.

Wierden

Wierden zijn door de respondenten meerdere malen (N=14) genoemd bij de eerste associaties met het Hogeland. Met een gemiddelde van 4.4 kunnen ze als zeer kenmerkend worden beschouwd. Tevens worden ze positief beoordeeld.

Dijken

De dijken kunnen worden beschouwd als zeer kenmerkend voor het Hogeland met een gemiddelde van 4.4. De dijken worden positief ervaren, "*zonder zouden we natte voeten krijgen*" is een veel gehoorde motivering. Ook geven veel respondenten 'de Dijk' aan als hun favoriete plek op het Hogeland (zie §5.2.7).

Kerken

De kerken worden als zeer kenmerkend gezien voor het Hogeland. Met name de kerktorens die in het weidse landschap al van verre te zien zijn worden als kenmerkend ervaren. De kerken worden als positief ervaren. Enkele respondenten gaven aan dat de kerken kenmerkend zijn, maar dat ze nog maar weinig bezocht en echt functioneel gebruikt worden. Het is voornamelijk de aanwezigheid en zichtbaarheid in het landschap dat de kerken kenmerkend maakt en welke functie de kerk heeft is daarbij van ondergeschikt belang.

Akkerbouw

Ook de akkerbouw wordt als kenmerkend voor het Hogeland gezien. Tevens wordt het positief beoordeeld. Met name de pas geploegde velden of gele koolzaadvelden schieten veel respondenten als eerste te binnen. Onder de code 'kleur' bij de eerste associaties met het Hogeland zijn veel woorden gecodeerd die betrekking hebben op de akkerbouw (zie bijlage 4).

Borgen

De borgen op het Hogeland zijn bij de eerste associaties al enkele malen genoemd. Met name de 'Menkemaborg' in Uithuizen springt er bij de eerste associaties uit. Over het algemeen worden de borgen als positief en kenmerkend ervaren.

Boerenerven

De boerenerven worden door de respondenten veelal als een onderdeel van de monumentale boerderijen gezien. Ook de boerenerven worden als kenmerkend gezien voor het Hogeland en positief beoordeeld.

Kwelders

De kwelders worden met een gemiddelde 4.1 als kenmerkend gezien voor het Hogeland. Ook worden ze positief beoordeeld. Dit is enigszins opmerkelijk wanneer je kijkt naar de begrenzings van het Hogeland door de respondenten. De kuststreek en daarmee de kwelders worden niet door alle respondenten tot het Hogeland gerekend.

Duisternis

De duisternis wordt ook als kenmerkend voor het Hogeland gezien. Met een 1.4 wordt het echter niet als erg positief ervaren. Deze uitkomst is enigszins opmerkelijk te noemen als je kijkt naar diverse initiatieven die gaande zijn voor de bescherming van duisternis. Een mogelijke verklaring hiervoor zou de mindere veiligheid op donkere plaatsen kunnen zijn.

Kronkelende sloten en kanalen

De kronkelende sloten en kanalen komen voornamelijk voor in het zuidelijk deel van het Hogeland. In hoeverre de respondenten hebben aangegeven het kenmerkend te vinden voor het Hogeland is bij deze vraag dus sterk afhankelijk van de begrenzing van het Hogeland die de respondent hanteert. Met een gemiddelde van 3.9 worden de kronkelende sloten en kanalen als kenmerkend voor het Hogeland gezien. Ook wordt het overwegend positief beoordeeld. Meerdere respondenten gaven aan, kronkelende sloten mooi te vinden en het jammer te vinden dat veel sloten werden rechtgetrokken met de ruilverkaveling maar konden het voor functionaliteit voor de boeren wel begrijpen.

Pel-/graanmolens

De pel- en graanmolens worden als kenmerkend gezien voor het Hogeland, maar worden bij weinig respondenten als eerste associatie genoemd. De molens worden overwegend positief gewaardeerd.

Bruggetjes

Bruggetjes worden in deze analyse als kenmerkend voor het Hogeland gezien. Ook worden ze over het algemeen positief gewaardeerd. Bij de eerste associaties met het Hogeland, worden ze echter niet genoemd.

Bomen

De vraag of bomen kenmerkend voor het Hogeland zijn, vonden veel respondenten moeilijk in te vullen. Vaak gaven respondenten aan dat bomen in principe niet thuis horen in het open landschap maar tegelijkertijd vonden veel respondenten bomen wel erg mooi. Veel respondenten gaven aan het negatief te vinden dat er weinig bomen zijn op het Hogeland. Op plaatsen waar recent bomen waren gekapt, gaven meerdere respondenten aan dit zonde te vinden. Een mogelijke verklaring voor het feit dat veel

respondenten deze vraag moeilijk in te vullen vonden, kan verklaard worden doordat het Hogeland in twee landschapstypen valt op te delen. Een dijkenlandschap en een wierdenlandschap. Het dijkenlandschap wordt door de provincie gezien als een open landschap met zo min mogelijk bomen. In het wierdenlandschap zijn op de wierden en in de directe omgeving van de wierden wel veel bomen te vinden maar in het landschap erom heen weer niet. Daarnaast speelt de grote populariteit van bomen mogelijk een rol. Bossen worden gezien als het meest aantrekkelijke landschapstypen. Ze worden geassocieerd met natuurlijkheid, rust en frisse lucht (Reneman et al., 1999). Belangrijke factor bij het beantwoorden van deze vraag is mogelijk ook de woongeschiedenis van de respondent. Wanneer een respondent altijd op het Hogeland heeft gewoond zal deze de vraag waarschijnlijk anders beantwoorden worden dan wanneer een respondent is opgegroeid in een bosrijk gebied.

Sluizen

Sluizen worden niet uitgesproken kenmerkend gevonden voor het Hogeland met een gemiddelde van 3.4. Ook bij de eerste associaties worden ze niet genoemd. Wel worden ze overwegend positief beoordeeld.

Moderne windmolens

De moderne windmolens zitten met een gemiddelde van 3.1 tussen niet kenmerkend en kenmerkend in. Veel respondenten gaven wel aan steeds meer moderne windmolens te zien op het Hogeland, maar ze niet als kenmerkend te willen bestempelen. De waardering voor de moderne windmolens is ook vrij negatief. Landschappelijk worden ze niet erg mooi gevonden maar functioneel worden ze daarentegen wel goed gevonden. Het wordt voornamelijk gezien als een “noodzakelijk kwaad”.

Rechte kanalen en sloten

De rechte kanalen en sloten worden niet zo zeer als kenmerkend voor het Hogeland gezien. Ook worden ze vrijwel neutraal gewaardeerd door de respondenten. Opvallend is dat waterwegen in het algemeen nauwelijks geassocieerd worden met het Hogeland. Alleen het wad wordt veelvuldig genoemd.

Steenfabrieken

Steenfabrieken worden niet zo zeer kenmerkend (meer) gevonden voor het Hogeland. Veel respondenten gaven bij deze vraag aan, “maar die zijn er toch niet meer”? Mede hierom is het element voornamelijk neutraal gewaardeerd. De lage score kan wellicht verklaard worden met de eerder genoemde vier punten die Renes *et al.* (1991) onderscheidt, zie hoofdstuk drie. Met name de representativiteit en gaafheid zijn belangrijk voor de waardering van een cultuurhistorisch element. De steenfabrieken op het Hogeland omvatten voornamelijk nog restanten. Door het ontbreken van de representativiteit en gaafheid neemt mogelijk de kenmerkendheid van de steenfabrieken af.

Megastallen

Megastallen worden als niet kenmerkend voor het Hogeland ervaren. De modus geeft aan dat megastallen het vaakst een 1 toegekend hebben gekregen en dus als niet kenmerkend worden beschouwd. Tevens worden de megastallen negatief beoordeeld. Veel respondenten gaven aan megastallen liever niet te zien verschijnen op het Hogeland.

5.2.4 Verschil tussen mannen en vrouwen

Het verschil tussen mannen en vrouwen in hun keuze voor identiteitsbepalende landschapselementen is gemeten met behulp van een T-toets voor twee onafhankelijke steekproeven. Indien het significantie niveau kleiner is dan 5% ($p < 0,05$) bij een betrouwbaarheidsinterval van 95% geeft het aan dat er verschil is tussen mannen en vrouwen en in hoeverre ze een element identiteitsbepalend vinden. De elementen 'Kronkelende sloten en kanalen' ($\text{sig}=0,018$), 'Boerenerven' ($\text{sig}=0,040$), 'Moderne windmolens' ($\text{sig}=0,000$), 'Bomen' ($\text{sig}=0,021$) en 'Steenfabrieken' ($\text{sig}=0,032$) geven op basis van de T-toets aan dat er een significant verschil zit in de toekenning van identiteitsbepalend tussen mannen en vrouwen voor de betreffende elementen, zie tabel 5.4. De overige elementen gaven geen significant verschil aan.

Tabel 5.4 Resultaten T-toets

	Geslacht	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Kronkelende Sloten en Kanalen	man	3,58	1,239	,189
	vrouw	4,09	,947	,092
Boerenerven	man	4,05	,899	,137
	vrouw	4,33	,684	,066
Moderne windmolens	man	2,42	1,220	,186
	vrouw	3,36	1,327	,128
Bomen	man	3,23	1,192	,182
	vrouw	3,70	1,062	,103
Steenfabrieken	man	3,02	1,137	,175
	vrouw	2,59	1,067	,104

(Man N= 43 ; Vrouw N=107)

Mannen geven aan de kronkelende sloten en kanalen maar net kenmerkend te vinden met een gemiddelde van 3.6. Vrouwen daarentegen zien de kronkelende sloten en kanalen met een gemiddelde van 4.1 als kenmerkend voor het Hogeland.

De boerenerven geven tussen mannen en vrouwen geen groot significant verschil aan in mate van kenmerkendheid. De mannen geven aan ze kenmerkend te vinden met een gemiddelde van 4.1, de vrouwen met een gemiddelde van 4.3.

De moderne windmolens worden door de mannen als niet kenmerkend voor het Hogeland gezien met een gemiddelde van 2.4. De vrouwen daarentegen zien ze als iets kenmerkender met een gemiddelde van 3.4.

Ook voor de bomen geldt dat de mannen de bomen niet erg kenmerkend zien met een gemiddelde van 3.2. De vrouwen zien de bomen iets kenmerkender met een gemiddelde van 3.7.

De steenfabrieken worden in tegenstelling tot de bovengenoemde elementen door de mannen iets meer kenmerkend gevonden dan de vrouwen, een gemiddelde van 3 versus 2.6. Mogelijk speelt een grotere affiniteit van mannen met steenfabrieken hierin een rol.

5.2.5 Verschil tussen leeftijdscategorieën

Met behulp van een One-way Anova is er gemeten of er tussen de verschillende leeftijdscategorieën verschillen zitten in hoeverre ze een element identiteitsbepalend vinden. Indien het significantie niveau kleiner is dan $p=0,05$ bij een

betrouwbaarheidsinterval van 95% kan er gesteld worden dat er tussen de leeftijdscategorieën verschil zit in hoeverre ze een element identiteitsbepalend vinden. De elementen 'Kwelders' (sig=0,000), 'Bomen' (sig=0,002) en 'Sluizen' (sig=0,000) gaven aan dat er een significant verschil bestaat. Tussen de verschillende leeftijdscategorieën en de 'Dijken' bestaat net geen significant verschil, de significantie is gelijk aan $p=0,05$. De overige elementen gaven geen significant verschil aan.

Met behulp van een Bonferroni toets kan vervolgens voor deze elementen nagegaan worden, tussen welke leeftijdscategorieën zich dit verschil bevindt, zie tabel 5.8.

Tabel 5.5 Bonferonni resultaten leeftijdscategorie

Dependent Variable	(I) Leeftijd in categorieën	(J) Leeftijd in categorieën	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Kwelders	0-24 jaar	45-64 jaar	-1,194	,310	,001	-2,02	-,36
		65 jaar en ouder	-1,471	,357	,000	-2,43	-,52
	25-44 jaar	45-64 jaar	-,529	,188	,034	-1,03	-,03
		65 jaar en ouder	-,807	,258	,013	-1,50	-,12
Bomen	25-44 jaar	45-64 jaar	-,773	,218	,003	-1,36	-,19
		65 jaar en ouder	-,964	,298	,009	-1,76	-,17
Sluizen	0-24 jaar	45-64 jaar	-1,312	,305	,000	-2,13	-,50
		65 jaar en ouder	-1,510	,351	,000	-2,45	-,57

De 'kwelders' worden door de leeftijdscategorie 0-24 jaar minder kenmerkend gevonden dan de leeftijdscategorie 45-65 jaar en 65 jaar en ouder. Ook de leeftijdscategorie 25-44 jaar vind de kwelders minder kenmerkend dan de leeftijdscategorie 45-65 jaar en 65 jaar en ouder. De twee oudste leeftijdscategorieën (alle leeftijden boven de 45 jaar) vinden de kwelders kenmerkender dan de twee jongste leeftijdscategorieën (alle leeftijden onder de 45 jaar.)

De 'bomen' worden door de leeftijdscategorie 25-44 jaar minder kenmerkend gevonden dan door de twee oudere leeftijdscategorieën 45-64 jaar en 65 jaar en ouder.

De 'sluizen' worden door de leeftijdscategorie 0-24 jaar minder kenmerkend gevonden dan door de leeftijdscategorieën 45-65 jaar en 65 jaar en ouder.

5.2.6 Verschil tussen opleidingsniveau

Met behulp van een One-way Anova is er ook gemeten of er tussen de verschillende opleidingsniveaus verschillen zitten in hoeverre ze een element identiteitsbepalend vinden. Ook hier geldt, indien het significantie niveau kleiner is dan $p=0,05$ bij een betrouwbaarheidsinterval van 95% kan er gesteld worden dat er tussen de opleidingsniveaus verschil zit in hoeverre ze een element identiteitsbepalend vinden. De toets laat zien dat er een significant verschil aanwezig is tussen de verschillende opleidingsniveaus voor de elementen 'Kerken' (sig= 0,005) en 'Steenfabrieken' (sig= 0,001). De overige elementen tonen geen significant verschil aan.

Tabel 5.6 Bonferroni resultaten opleidingsniveau

Dependent Variable	(I) Opleiding	(J) Opleiding	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
						Lower Bound	Upper Bound
Kerken	VWO	lagere school	-1,750(*)	,503	,019	-3,35	-,15
		LBO	-1,528(*)	,451	,026	-2,97	-,09
		HBO	-1,350(*)	,396	,024	-2,61	-,09
Steenfabrieken	WO	MAVO	1,208(*)	,341	,015	,12	2,30
		MBO	1,262(*)	,312	,002	,27	2,26

De Bonferroni toets laat zien (tabel 5.6) dat voor 'kerken', het VWO significant verschilt van lagere school, LBO en HBO. De respondenten die als hoogst vertooid opleiding het VWO afgerond hebben, geven aan de kerken minder kenmerkend te vinden dan de respondenten die als hoogst voltooid opleiding de lagere school, LBO of HBO hebben afgerond.

De uitkomst voor 'steenfabrieken' toont een significant verschil aan tussen het WO en MAVO en MBO. De steenfabrieken worden door de respondenten met als hoogst voltooid opleiding het WO kenmerkender gezien dan de respondenten met als hoogst voltooid opleiding de MAVO of MBO.

5.2.7 Favoriete plek op het Hogeland

Als afsluitende vraag van de enquête zijn de respondenten gevraagd naar hun favoriete plek op het Hogeland. Van de 140 respondenten werd 'Noordpolderzijl' het meest genoemd als favoriete plek, in totaal 28 keer, de argumenten voor deze plek hebben vooral betrekking op de rust en het uitzicht. Quote van een anonieme respondent: "Noordpolderzijl; het is de rand van Nederland, de ruimte, de horizon rondom, het wad, de kleuren van het landschap elk seizoen anders." Daarnaast werden 'de Dijk' en 'het Wad' het meest genoemd door de respondenten als favoriete plek zoals af te lezen staat in tabel 5.4. Een antwoord van een anonieme respondent op deze vraag is: "Op de Dijk; tegen de avond is het zo stil, je kunt het gras horen groeien".

Tabel 5.7 Favoriete plekken op het Hogeland

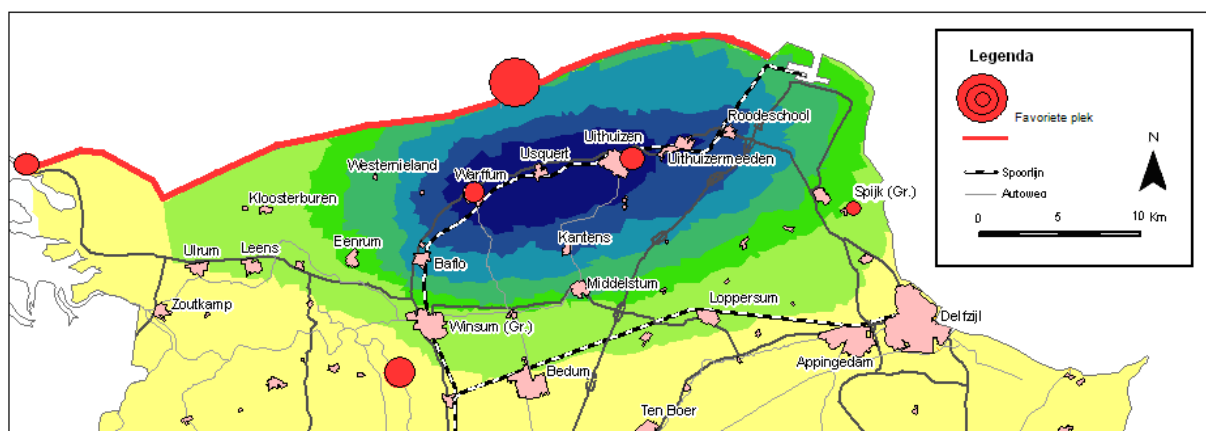
Favoriete plek	Aantal keer genoemd
Noordpolderzijl	28
De Dijk	15
Het Wad	12
Garnwerd	7
Menkemaborg	5
Het eigen huis	5
Lauwersoog	5
Warffum	4
Spijk	3

Drie van de respondenten konden tijdens het afnemen van de enquête geen favoriete plek op Hogeland aangeven. Opvallend is ook dat vijf respondent als favoriete plek op het Hogeland hun eigen huis aangeven. Het totale overzicht van de antwoorden van de respondenten is te lezen in bijlage 3.

Bij de motivatie van de favoriete plek worden de begrippen 'rust', 'stille' en 'ruimte' vaak genoemd. Dit zijn dezelfde begrippen die vaak genoemd worden bij de eerste associaties met het Hogeland. En ook hoog op de lijst met identiteitsbepalende landschapselementen (§5.2.3) afgeleid uit vraag 3 van de enquête staan.

Wanneer we de meest genoemde favoriete plekken van de respondenten aangeven op de kaart, figuur 5.7, valt op dat ze veelal bij de kustzijde gelegen zijn. Noordpolderzijl, de Dijk en het Wad liggen allen in het gebied dat door 65 procent of minder van de respondenten tot het Hogeland wordt gerekend. De Menkemaborg en Warffum liggen in het donkerblauwe gebied dat door de meeste respondenten is aangegeven als het Hogeland.

Opvallend in de antwoorden van de respondenten is ook dat 'Garnwerd' zeven keer genoemd is als favoriete plek, terwijl de meeste respondenten, Garnwerd op de kaart niet tot het Hogeland rekenen.

Figuur 5.7 Favoriete plekken op het Hogeland

5.3 Beleid

De provincie Groningen is een belangrijke actor voor het beleid en regelgeving. En heeft daarmee een 'machtige' positie ten aanzien van het bepalen van "de identiteit" van het Hogeland. Eén van de drie uitgangspunten van het POP (2009), zoals ook in de aanleiding is geschetst, is het 'het handhaven en versterken van het eigen karakter'. De provincie vindt het belangrijk dat nieuwe ontwikkelingen op een juiste manier worden ingepast in het landschap. Dat het landschap een duidelijk profiel heeft en het goed leesbaar is. De provincie wil er voor zorgen dat gebieden niet uniform worden maar dat de verschillende landschapstypen in de provincie te onderscheiden blijven. Dat je aan het landschap kunt zien waar je in de provincie bevindt.

Het Hogeland is volgens de provincie opgedeeld in twee typen landschappen een 'wierdenlandschap' en een 'dijkenlandschap', zie figuur 5.8. Het wierdenlandschap bestaat uit een open landschap met de wierdendorpen die als groene eilandjes in het landschap liggen. De aaneenschakeling van wierdendorpen wordt ook wel gezien als een 'parelketting'. De grootschalige openheid van het dijenlandschap wordt gezien als een belangrijke kernkarakteristiek en daarom zijn er regels en verordeningen vastgelegd om het landschap open te houden. Deze regels en verordeningen gelden niet voor het wierdenlandschap. Hier mogen wel bomen geplant worden, wel wil de provincie dat de wierden duidelijk zichtbaar in het landschap blijven. Hiervoor is er een zone om de wierden heen gelegd, waarin niet zomaar van alles ontwikkeld mag worden.

Karakteristiek voor het wierdenlandschap zijn volgens de provincie ook de waterlopen, de maren en het gebied is bij uitstek een landbouwgebied. Dit laatste is niet als landschappelijk kenmerk benoemd in het POP, maar behoort wel tot de belangrijkste kenmerken. De landbouw maakt wel onderdeel uit van de identiteit van het gebied, aldus de provincie (2010).

Figuur 5.8 Wierden- en Dijkenlandschap (eigen bewerking POP 2009)

De belangrijkste karakteristieken voor de verschillende landschapstypen zijn weergegeven in het POP door een lijst met kernkarakteristieken. Deze lijst met kernkarakteristieken is door de provincie bedacht en opgesteld en is een voortzetting van het voorgaand beleid. De landschapstypen worden onderscheiden door een 'hoofdstructuur' met 'essentiële elementen en kenmerken' en 'ondersteunende elementen en kenmerken'. Voor het Hogeland ziet het er als volgt uit:

Wierdenlandschap

Hoofdstructuur: wierden(dorpen) langs natuurlijke waterlopen in de kerngebieden en wierden(dorpen) in reeksen samenvallend met oude kustlijnen.

Essentiële elementen en kenmerken: grootschalige openheid, wierden, wierdendorpen (en silhouetten), natuurlijke laagten (fossiele meanders), natuurlijke waterlopen (maren, kromme sloten), onregelmatige blokverkaveling, trekvaarten, monumentale boerderij(erv)en, borgen, kerken.

Ondersteunende elementen en kenmerken: klooster-, vesting- en borgterreinen, kerkterreinen, boerenrentenierswoningen, traditionele molens.

Dijkenlandschap

Hoofdstructuur: parallelle dijken en boerderijreeksen langs slaperdijken.

Essentiële elementen en kenmerken: grootschalige openheid, dijken, monumentale boerderij(erv)en.

Ondersteunende elementen en kenmerken: opstreckende verkaveling, kolken, zijlen en coupures, eendenkooien.

Het beleid richt zich met name op de hoofdstructuur en de essentiële elementen en kenmerken. De ondersteunende elementen en kenmerken zijn niet expliciet vertaald in regelgeving. Hiervoor zijn vaak maatschappelijke organisaties die zich inzetten voor

behoud of herstel van deze elementen. De provincie kan dan wel een rol spelen via financiering, bijvoorbeeld via monumentenzorg.

Welke elementen een plaats krijgen in de lijst met kernkarakteristieken wordt in eerste instantie door de provincie zelf bepaald. Wel is er een formele inspraakperiode voor bewoners of belangstellenden in het voortraject van het POP, middels zienswijze. Hier kunnen de bewoners en belangstellenden hun wensen en ideeën ten aanzien van het POP kwijt.

Samenvattend onderscheid het beleid de volgende kernkarakteristieken:

- Grootschalige openheid
- Wierden(dorpen)
- Reliëf (natuurlijke laagten en kwelderwallen)
- Karakteristieke waterlopen
- Bebouwing (monumentale boerderij(erv)en)
- Oorspronkelijk verkavelingspatroon
- Duisternis en stilte
- Voormalige dijken

5.4 Beheer

Landschapsbeheer Groningen maakt onderdeel uit van Landschapsbeheer Nederland. Landschapsbeheer Nederland is onderverdeeld in 12 organisaties, voor elke provincie één omdat iedere provincie zijn eigen belangrijke kenmerken heeft. Volgens Landschapsbeheer staat het Nederlandse landschap onder druk. Daarom maakt Landschapsbeheer zich sterk voor het beheer, behoud en de ontwikkeling van een aantrekkelijk landschap. In de missie van Landschapsbeheer Groningen staat *“Landschapsbeheer besteedt hierbij nadrukkelijk aandacht aan de streek- en identiteitsgebonden eigenschappen van een gebied en de betrokkenheid van mensen bij dit gebied.”* De streek- en identiteitsgebonden eigenschappen van een gebied zijn volgens Landschapsbeheer belangrijk omdat ze de kenmerken van een gebied weergeven. De kenmerken van een gebied zijn voor elke provincie weer anders en kunnen ook binnen een provincie nog weer verschillen, daarom is de provincie Groningen nog weer opgedeeld in vier regio's. Deze regio's zijn conform de regio's van de Dienst Landelijke Gebied. Het Hogeland valt hierbinnen in de regio Groningen-Noord.

Belangrijk voor de identiteit van een gebied zijn volgens Landschapsbeheer de streekgebonden eigenschappen. Hiervoor is de bodem van het gebied belangrijk. De bodem bepaald onder ander het soort vegetatie dat voorkomt in een gebied. Daarnaast onderscheidt Landschapsbeheer ook enkele elementen waarvan ze vinden dat ze behouden of versterkt moeten worden omdat ze kenmerkend en daarmee identiteitsbepalend voor het Hogeland zijn (Landschapsbeheer Groningen, 2010).

Deze elementen zijn:

- Monumentale boerderijen
- Boerenerven
- Slingertuinen
- Fruitboomgaarden
- Ommetjes
- Ruilverkavelingbosjes en bosranden
- Wierden
- Kerken en kerkhoven
- Poelen en dobben
- Eendenkooien

Deze elementen zijn niet zoals bij de Provincie als een lijst met kernkarakteristieken van het gebied opgesteld maar krijgen vorm in projecten. Deze projecten kunnen op verschillende manieren ontstaan zijn, vanuit bewoners van een dorp, vanuit gemeente of provincie of vanuit Landschapsbeheer zelf. Veel projecten zijn ontstaan vanuit de vraag van een dorp, bijvoorbeeld wanneer een dorp graag iets gedaan ziet worden aan de vervallen begraafplaats. In zo'n geval komt Landschapsbeheer kijken of er daadwerkelijk hulp nodig is en zo ja, wordt er via Landschapbeheer de financiering geregeld. De provincie is voor veel projecten belangrijk voor de financiering. Landschapsbeheer krijgt ook vanuit de provincie mogelijke projecten aangereikt. Landschapsbeheer dient dan een onderzoek te doen waarna ze het mogelijk mogen uitvoeren. Ook gemeentes kunnen met projecten komen maar spelen voornamelijk een rol met betrekking tot regelgeving en vergunningen.

Met betrekking tot het project 'B(l)oeiende bosranden' zegt Landschapsbeheer (2010) het volgende: *"het Hogeland is eeuwenlang een open landschap met wijde vergezichten geweest. De openheid vormt een perfecte harmonie met de beslotenheid van de wierdedorpen, de boerenerven en de borgterreinen, die hierin als een soort groene eilanden liggen. Dit samenspel wordt gezien als een belangrijk kenmerk en kwaliteit van het gebied"*. Dit komt overeen met de resultaten afgeleid uit de enquête onder de bewoners, dat de grootschalige openheid als het meest kenmerkend voor het Hogeland wordt gezien en dat bomen ook in beperkte mate als kenmerkend worden gezien. Tevens illustreert het weer het belang van het samenspel en samenhang tussen de elementen zoals ook naar voren komt in de theorie en in de resultaten van de enquête. Daarnaast laat het zien dat niet alleen de fysieke elementen maar ook de mentale constructie belangrijk is bij het vormen van een identiteit. Deze samenhang komt ook goed naar voren in het project 'Kerken in het groen'. Kerkterreinen vormen belangrijke oriëntatiepunten in het landschap. Met name de opvallende ligging van kerken op stijlranden in het middenpunt van wierden. De eeuwenoude kerkterreinen zijn vanuit cultuurhistorische en landschappelijk oogpunt beschouwd zeer waardevol en mede bepalend voor de identiteit van het Groninger landschap aldus Landschapsbeheer Groningen (2010), dit komt overeen met het POP (2009) waarin kerken en wierden als kernkarakteristiek worden onderscheiden en met de bewoners die ook beide elementen als zeer kenmerkend bestempelen.

DE monumentale boerderijen en met name voor landschapsbeheer de boerenerven, slingertuinen (of 'slingertoene') en fruitboomgaarden zijn kenmerkend voor het Hogeland volgens Landschapsbeheer Groningen (2010). Ook in de lijst kernkarakteristieken van het POP vinden we de monumentale boerderijen en

boerenerven terug. En ook de bewoners geven aan met name de monumentale boerderijen maar ook de boerenerven kenmerkend te vinden.

5.5 Overeenkomsten en verschillen tussen bewoners, beleid en beheer

Als we de onderscheiden landschapselementen van de verschillende stakeholders met elkaar vergelijken, zijn er enkele belangrijke overeenkomsten en verschillen waar te nemen. In tabel 5.8 worden de belangrijkste identiteitsbepalende landschapselementen die de bewoners, het beleid en het beheer onderscheiden uiteengezet en met behulp van een 'X' aangegeven of de betreffende stakeholder het een identiteitsbepalend landschapselement vindt.

Tabel 5.8 Identiteitsbepalende landschapselementen bewoners, beleid en beheer

Element	Bewoners	Beleid	Beheer
Grootschalige openheid	X	X	X
Wierden	X	X	X
Monumentale boerderijen	X	X	X
Boerenerven	X	X	X
Kerken	X	X	X
Akkerbouw	X	X	X
(Voormalige) Dijken	X	X	X
Borgen	X	X	
Stilte	X	X	
Pel- en graanmolens	X	X	
Kronkelende waterlopen		X	
Reliëf		X	
Slingertuinen/fruitboomgaarden			X
Eendenkooien		X	X
Poelen en dobben			X
Ruilverkavelingsbosjes			X
Ommetjes			X

De 'grootschalige openheid', 'wierden', 'monumentale boerderijen', 'boerenerven', 'kerken', 'akkerbouw' en de 'dijken' worden door alle drie de stakeholders onderscheiden als identiteitsbepalende landschapselementen.

De 'karakteristieke waterlopen' worden door het beleid als belangrijke kernkarakteristiek gezien, de bewoners geven wel aan ze kenmerkend te vinden maar over de gehele analyse springen de kronkelende waterlopen er niet uit als zeer kenmerkend voor de bewoners. Ook het 'relief' (natuurlijke laagten en kwelderwallen) wordt door het beleid gezien als een kernkarakteristiek van het gebied. Het wordt echter door de bewoners niet of nauwelijks opgemerkt en daarmee niet als kenmerkend gezien.

'Slingertuinen en fruitboomgaarden' die het beheer als kenmerkend onderscheiden voor het Hogeland, behoren vaak tot de monumentale boerderijen en boerenerven die door alle stakeholders als identiteitsbepalend worden gezien. De bewoners hebben de slingertuinen en fruitboomgaarden niet genoemd als kenmerkend. Mogelijk worden ze gezien als onderdeel van de kenmerkende monumentale boerderijen en boerenerven maar ze worden door de bewoners niet expliciet genoemd.

'Eendenkooien' worden in het POP als ondersteunende elementen van het landschap gezien en ook het beheer zet zich in voor het behoud en herstel van eendenkooien. De

bewoners hebben het element niet genoemd. Voor de bewoners zijn de eendenkooien niet kenmerkend voor het Hogeland.

'Poelen en dobben' en 'ommetjes' worden door het beheer gezien als kenmerkende landschapselementen, door de bewoners van het Hogeland worden deze elementen echter niet als kenmerkend gezien.

Het beheer zet zich ook in voor het behoud en beheer van 'ruilverkavelingsbosjes en bosranden'. De ruilverkavelingsbosjes waren opgenomen in vraag 3 van de enquête, veel respondenten begrepen echter niet precies wat er mee bedoeld werd, waardoor de vraag niet op de juiste wijze ingevuld is en uit verdere analyses geweerd is. Wellicht zou je daaruit voorzichtig kunnen afleiden dat de ruilverkavelingsbosjes niet als kenmerkend gezien worden. 'Bomen' worden door de bewoners ook maar net kenmerkend gevonden.

6. Conclusies

6.1 Inleiding

In dit laatste hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag en worden de belangrijkste conclusies van dit onderzoek getrokken. Daarna volgt de discussie waarin een kritische noot bij het onderzoek wordt geplaatst en als laatste volgen de aanbevelingen voor verder onderzoek.

6.2 Conclusies

De identiteit van een gebied wordt sociaal geconstrueerd. Toch wordt er voornamelijk buiten de wetenschappelijke discourse wel gesproken van 'de' identiteit van een plek. Dit is onder andere het gevolg van de verschillende machtsverhoudingen binnen de maatschappij. Het beleid (provincie Groningen) en het beheer (Landschapsbeheer Groningen) hebben meer mogelijkheden om de identiteit die zij toekennen ook aan anderen (bewoners) op te leggen. Uit de analyses komen enkele belangrijke elementen naar voren die bepalend zijn voor de identiteit van het Hogeland. Zowel de bewoners als het beleid en beheer onderscheiden de grootschalige openheid, wierden, monumentale boerderijen, boerenerven, rust en stilte, dijken, kerken en akkerbouw als identiteitsbepalende landschapselementen. Uit het onderzoek is gebleken dat de samenhang tussen de elementen erg belangrijk is. Het zijn niet de losstaande elementen maar de onderlinge samenhang tussen de elementen die belangrijk is voor de kenmerkendheid en daarmee voor de identiteit van het gebied. Ook speelt de mentale constructie een belangrijke rol bij het toekennen van een identiteit van het Hogeland. De beleving en waardering die aan de elementen gegeven wordt, bepaald in hoeverre het element als kenmerkend wordt gezien. Belangrijk voor de beleving en waardering van elementen zijn de zeldzaamheid, gaafheid, representativiteit en de context waarin het element zich bevindt.

De 'karakteristieke waterlopen' worden door het beleid als belangrijke kernkarakteristiek gezien, de bewoners geven wel aan ze kenmerkend te vinden maar over de gehele analyse springen de kronkelende waterlopen er niet uit als zeer kenmerkend voor de bewoners. Ook het 'reliëf' (natuurlijke laagten en kwelderwallen) wordt door het beleid gezien als een kernkarakteristiek van het gebied. Het wordt echter door de bewoners niet of nauwelijks opgemerkt en daarmee niet als kenmerkend gezien. Mogelijk speelt de onwetendheid over het ontstaan van de waterlopen en het reliëf hierbij een rol. De 'moderne' elementen als 'rechte sloten en kanalen', 'moderne windmolens' en 'megastallen' komen in dit onderzoek als niet kenmerkend naar voren. Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat identiteiten en daarmee landschapselementen, gebaseerd zijn op het verleden. Wellicht als dit onderzoek over enkele jaren wordt herhaald dat deze elementen dan wel als kenmerkend worden gezien. Elementen als eendenkooien, poelen en dobben of ommetjes die met name door het beheer als kenmerkend worden gezien, worden door de bewoners in de gehele analyse geen enkele keer genoemd. Wellicht zijn ze minder (opvallend) aanwezig in het landschap, waardoor ze niet zo snel als kenmerkend gezien worden door bewoners.

Als we kijken naar de verschillen tussen mannen en vrouwen en de mate waarin ze de elementen kenmerkend vinden valt op dat bij de elementen waar een significant verschil bestaat, 'kronkelende kanalen en sloten', 'boerenerven', 'moderne windmolens' en 'bomen', vrouwen deze elementen kenmerkender vinden dan mannen. Een verklaring

hiervoor is moeilijk te geven. Alleen bij de 'steenfabrieken' is het significante verschil omgedraaid. De steenfabrieken worden door de mannen kenmerkender gevonden dan door vrouwen. Mogelijk speelt een grotere affiniteit van mannen met steenfabrieken hierbij een rol.

Bij de verschillen tussen de leeftijdscategorieën en de mate waarin ze de elementen kenmerkend vinden, valt op dat voor 'kwelders', 'bomen' en 'sluizen' waar een significant verschil aanwezig is, dat de twee oudste leeftijdscategorieën (45-64 jaar en 65 jaar en ouder) de elementen kenmerkender vinden dan de jongere leeftijdscategorieën (0-24 jaar en 25-44 jaar). Een mogelijke verklaring hiervoor kan zijn dat de oudere leeftijdscategorieën meer levenservaring hebben en hierdoor een groter blikveld, meer kennis van de omgeving en eenvoudiger relaties tussen plaatsen en kenmerken leggen.

Tussen het opleidingsniveau en de mate waarin ze de elementen kenmerkend vinden, zijn voor 'kerken' en 'steenfabrieken' significante verschillen aanwezig. De respondenten die als hoogst voltooide opleiding het VWO afgerond hebben, geven aan de kerken minder kenmerkend te vinden dan de respondenten die als hoogst voltooide opleiding de lagere school, LBO of HBO hebben afgerond. Een mogelijke verklaring hiervoor is moeilijk te geven. De steenfabrieken worden door de respondenten met als hoogst voltooide opleiding het WO kenmerkender gezien dan de respondenten met als hoogst voltooide opleiding de MAVO of MBO. De respondenten met als hoogst afgeronde opleiding het WO, hebben een hoger opleidingsniveau dan de respondenten die als hoogst voltooide opleiding de MAVO of MBO hebben afgerond en zien de steenfabrieken als kenmerkender dan de respondenten met het lagere opleidingsniveau. Ook hier is het moeilijk te verklaren aan de hand van slechts deze gegevens.

Ook de begrenzing van het Hogeland wordt sociaal geconstrueerd, waardoor er verschillende begrenzingen mogelijk zijn. Deze zijn afhankelijk van de context van waaruit de begrenzing een betekenis krijgt. Als we kijken naar de ligging van het Hogeland volgens de respondenten en daaraan elementen en hun kenmerkendheid koppelen zijn er een aantal opmerkelijkheden waar te nemen. De 'rechte kanalen en sloten' die niet kenmerkend worden gevonden, vinden we met name in het gebied dat door <75% van de respondenten is aangegeven als het Hogeland. De 'kwelders' die kenmerkend worden gevonden, vinden we in het gebied dat door slechts <65% van de respondenten als het Hogeland wordt gezien. Hetzelfde geldt voor de 'dijken' die als zeer kenmerkend worden gezien, maar niet in alle begrenzingen van het Hogeland zijn meegenomen. Hieruit valt af te leiden dat de respondenten het moeilijk vinden om de verschillende landschapelementen te koppelen aan hun begrenzing van het Hogeland. Waarin dit mindere geografische besef ook duidelijk naar voren komt is in het feit dat zeven respondenten Garnwerd als favoriete plek op het Hogeland hebben aangegeven maar daarvan slechts één Garnwerd ook daadwerkelijk had opgenomen zijn/haar begrenzing van het Hogeland.

Opvallend in dit onderzoek is het belang van verschillende kijkwijzen. Uit de literatuurstudie kwam naar voren dat er op verschillende manieren naar begrippen als identiteit, landschap en landschapselementen gekeken kan worden waardoor er verschillende interpretaties en definities van deze begrippen bestaan. Landschapselementen worden vaak vanuit een natuurwetenschappelijke manier

bekeken, ze worden ingedeeld naar vorm, soort of grootte maar in dit onderzoek, dat aansluit bij de belevingswetenschappen, speelt de beleving en waardering van de elementen een belangrijke rol. Het is niet alleen het fysieke element maar met name het gevoel de beleving die aan het element wordt toegekend die bepaald of het element kenmerkend of niet wordt gevonden. Dit komt duidelijk naar voren bij de kenmerkendheid van de 'bomen' voor de bewoners. Veel respondenten gaven aan dat bomen in principe niet thuis horen in het openlandschap, maar tegelijkertijd worden bomen door veel respondenten wel mooi gevonden en gaven veel respondenten aan het negatief te vinden dat er weinig bomen zijn op het Hogeland.

Met name in het beleid wordt er gesproken van "de identiteit" of "het Hogeland" maar de verschillen in identiteitsbepalende landschapselementen tussen de stakeholders in dit onderzoek laten zien dat het geen stabiel en vaststaand gegeven is maar een sociale constructie.

6.3 Discussie en aanbevelingen

Bij het uitvoeren van het onderzoek dient de onderzoeker keuzes te maken die mogelijk onderhevig zijn aan subjectiviteit. Zoals ook in het methoden hoofdstuk naar voren komt, is er getracht het onderzoek op een zo zorgvuldig mogelijke wijze uit te voeren om de objectiviteit van het onderzoek te waarborgen.

Een mogelijke kanttekening die bij het onderzoek geplaatst kan worden, is of de locaties waar de enquêtes zijn afgenomen de meest geschikte locaties zijn en of de locaties overeenkomen met de begrenzingen van het Hogeland zoals aangegeven door de respondenten. De locaties waar de enquêtes zijn afgenomen bevinden zich zowel binnen als buiten het gebied dat door de meeste respondenten wordt aangegeven als het Hogeland. Dit draagt positief bij aan de betrouwbaarheid en objectiviteit van het onderzoek. Wellicht was het goed geweest als er ook enkele enquêtes waren afgenomen wat meer westelijk in de grootste begrenzingen, bijvoorbeeld in Ulrum of Leens. Dit is uit praktische overwegingen niet gedaan.

Eén van de motieven om te kiezen voor het Hogeland, zoals ook in de aanleiding is geschetst, is dat er in eerste instantie vanuit is gegaan dat het Hogeland een vrij homogeen gebied betreft. Naar mate het onderzoek vorderde, bleek dit toch niet helemaal het geval te zijn. Het Hogeland kan opgedeeld worden in een wierden- en dijkenlandschap. Voor het onderzoek betekent dit dat welke elementen kenmerkend worden gevonden, afhankelijk is van het gebied dat als het Hogeland gezien wordt. Mede hierom is er voor gekozen om in de enquête de vraag op te nemen waar volgens de respondenten het Hogeland ligt. Zodat de antwoorden van de respondenten gekoppeld kunnen worden aan de begrenzingen van de respondenten.

Belangrijk voor vervolg onderzoek is zorgvuldige aandacht bij het opstellen van de lijst met landschapselementen waarvan de respondent moet aangeven in hoeverre het element als kenmerkend wordt gevonden. Er moet kritisch naar de woordkeuze van de elementen gekeken worden. Wellicht waren de 'ruilverkavelingsbosjes' beter begrepen als ze 'dorpsbosjes' werden genoemd. Zo worden ze door het beheer ook wel vaak genoemd, bleek na het interview met Landschapsbeheer Groningen. Ook kan de woordkeuze van 'megastallen' en 'moderne windmolens' vanwege de benaming al negatiever worden gewaardeerd. De mogelijkheid om dan in plaats van tekst, foto's te gebruiken om de kenmerkendheid te meten dient kritisch te worden bekeken. Met name foto's zijn gevoelig voor manipulatie en subjectiviteit (Rose, 2007).

Voor vervolg onderzoek is het ook goed om nog meer niet kenmerkende elementen aan de lijst toe te voegen. Het Hogeland wordt veelal gezien als een landbouwgebied, daarom is het element 'akkerbouw' opgenomen in de lijst, interessant was het nog geweest om ook 'veehouderij' in de lijst op te nemen om te kijken of dit nog verrassende uitkomsten zou opleveren.

Er kan ook voor gekozen worden om geen lijst te gebruiken en alleen gebruik te maken van eerste associaties. Maar in dit onderzoek bleek dat het noemen van de eerste associaties met het Hogeland in vier woorden door veel respondenten als vrij lastig werd ervaren. Ook zorgde de lijst ervoor, door elementen uit het beleid en beheer erin op te nemen, dat er eenvoudig gekeken kon worden of die elementen ook door de bewoners als kenmerkend gezien worden.

Uit de analyses kwam naar voren dat de aardkundige elementen als het reliëf en de kronkelende waterwegen niet of nauwelijks als kenmerkend gezien worden. Wellicht speelt de onwetendheid over het ontstaan van deze elementen hierbij een rol. Hier ligt mogelijk een taak voor het beleid en beheer om deze elementen, die ze zelf wel als belangrijk kernkarakteristiek beschrijven, meer onder de aandacht te brengen. Door de ontstaanswijze van deze elementen toe te lichten, kan mogelijk de beleving en waardering van de elementen voor de bewoners veranderen.

Bronnenlijst

Literatuur:

Baarda, D.B., Goede, M.P.M de en Kalmijn, M. (2000) *Basisboek enquêteren en gestructureerd interviewen*. Houten: Educatieve Partners Nederland

Baarda, D.B., M.P.M. de Goede, J. Teunissen (2005) *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese

Baas,H. (2005) *Leestekens van het landschap : 188 landschapselementen in kort bestek*. Landschapsbeheer Nederland

Babbie, E.R. (2007) *The practice of social research*. Belmont: Thomson/Wadsworth

Bartelds, J.F., Jansen, E.P.W.A. en Joosten, T.H. (1989) *Enqueteren. Het opstellen en gebruik van vragenlijsten*. Groningen: Wolters-Noordhoff

Bauman, Z. (2001) *Identity in the globalising world*. Social anthropology 9, (2) p. 121-129.

Berendsen, H.J.A. (2005) *Landschap in delen, Overzicht van de Geofactoren*. Assen: van Gorcum

Berendsen, H.J.A. (2000) *Landschappelijk Nederland, Fysische geografie van Nederland*. Assen:van Gorcum

Berkel, K. van (2006) *Landschap, natuur en nationale identiteit : ter inleiding*. Landschap, natuur en nationale identiteit 121 (4), p.597-604.

Brace, C. (2005) *Landscape and Identity*. In Robertson, I en Richards, P.(2003), *Studying cultural landscapes*. London: Arnold, p. 121-140.

Brubaker, R. en Cooper , F.(2000) *Beyond identity*. Theory and society 29, p. 1-47.

Buijs, A.E., Roos-Klein Lankhorst , J., berg, van der A.E., Bloemmen, M.H.I., Vries, de S., Schuilings, C. en Griffioen, A.J. (2002) *BelevingsGIS, versie februari 2002*. Wageningen: Alterra

Centraal bureau voor de statistiek (2009) *Buurtkaart met cijfers*. Den Haag.

Creswell, T. (2005) *Place, a short introduction*. Malden: Blackwell

Feddes, F. (1999) *Nota Belvedere : beleidsnota over de relatie cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting*. Den Haag

Gessel, van P.P.J.M. en Hamming, J.A. (1987) *Zwervend langs kleine dorpen in Groningen*. Haren: Knoop

- Haartsen, T., Groote, P.D. en Huigen, P.P.P. (2000) *Claiming rural identities: dynamics, contexts, policies*. Assen: van Gorcum
- Hall, S. (1997) *Representation: cultural representations and signifying practices*. London: Sage
- Hartman, T. en Kornack, F.C. (2008) *Groningen, gids voor cultuur, landschap en recreatie*. Bedum: Profiel Uitgeverij
- Holloway, L. en Hubbard, P. (2001) *People and place : the extraordinary geographies of everyday life*. Harlow: Prentice Hall
- Jacobs, M. (2002) *Landschap3. Het ware, juiste en waarachtige landschap*. Wageningen: Alterra
- Joldersma, R., Kloen, H. en Oerlemans, N. (2002) *Boeren en Cultuurhistorie. Een verkenning naar mogelijkheden voor beheer van cultuurhistorische landschapswaarden door agrariërs*. Utrecht: CLM
- Kompier, V. (1999) *Identiteit als onderwerp van onderzoek*. Noorderbreedte (4)
- Nederpel, V. (2004) *Landschapselementen, identiteit of onzekerheid?* G&G Rapport Honselersdijk
- Provincie Groningen (2005) *Landschapsontwikkelingsplan Noord Groningen*. Groningen
- Provincie Groningen (2009) *Provinciaal omgevingsplan 2009-2013*. Bedum: Scholma druk
- Reinders, L. (2005) *Identiteit*. AGORA 21 (2)
- Reker, S. (2004) *Deur de dook zai ik de moan. Groninger liedteksten van Ede Staal* Assen: In boekvorm
- Reneman, D., Visser, M., Edelmann, E. en Mors, B. (1999) *Mensenwensen. De wensen van Nederlanders ten aanzien van natuur en groen in de leefomgeving*. Hilversum: Intomart
- Reyes, J., Barends, S., Stol, T., Triest, J.C. van, Vries, R.J. de Woudenberg, en F.J. van (1991) *Het Nederlandse Landschap: een historisch-geografische benadering*, Utrecht: Matrijs
- Robertson, I en Richards, P. (2003) *Studying cultural landscapes*. London: Arnold
- Roeleveld, W. (1974) *The Groningen coastal area*. Amsterdam: VU
- Rose, G. (2007) *Visual Methodologies*. London: Sage
- Schroor, M. (2003) *Het Hoogeland. Hart van de ommelanden*. Bedum: Scholma Druk

Schroor, M. en Meijering, J. (2007) *Golden Raand. Landschappen van Groningen*. Assen: Boekvorm uitgevers

Simon, C.J.M. (2005) *Ruimte voor identiteit: de productie en reproductie van streekidentiteiten in Nederland*. Groningen: S.I.

Stortelder, A.H.F., Waal, de R.W. en Schaminée, J.H.J. (2005) *Streekeigen natuur; Identiteit en diversiteit van Nederlandse landschappen*. Wageningen: Alterra

Stoop, J. en Bügel, M. (2001) *Noordpolderzijl*. Landschap Eemsmond

Vries, De A. en Post, J. (2010) *Sorry, ik heb een regionale identiteit*. Noorderbreedte (1)

Winchester, H., Kong, L. en Dunn, K. (2003) *Landscapes – ways of imagining the world*. Essex: Pearson Education Limited.

Websites:

Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN) <http://www.ahn.nl/> (laatst bezocht 7-8-2010)

Europese Landschapsconventie <http://www.landscape-europe.net> (laatst bezocht op 22-02-2010)

Landschapsbeheer Groningen <http://www.landschapsbeheergroningen.nl> (laatst bezocht op 16-06-2010)

MAXQDA (2007) <http://www.maxqda.com/products/maxqda> (laatst bezocht op: 14-05-2010)

Interviews:

Albert-Erik de Winter, Landschapsbeheer Groningen, 23 juni 2010

Francien van Soest, Provincie Groningen, 6 juli 2010

Bijlage 1: Enquete

rijksuniversiteit
 groningen

faculteit ruimtelijke
 wetenschappen

Enquête kenmerken van het Hogeland

Mijn naam is Aline Hoving en voor mijn afstudeerscriptie van de master Culturele Geografie aan de Rijksuniversiteit Groningen, doe ik onderzoek naar welke elementen in het landschap kenmerkend of karakteristiek worden gevonden voor het Hogeland.

Zou u mee willen werken aan het onderzoek? De gegevens worden vertrouwelijk behandeld en alleen voor dit onderzoek gebruikt. Het invullen van de vragenlijst duurt ongeveer 10 minuten. Bij voorbaat dank.

Contactpersoon: *Aline Hoving*

E-mail: a.e.hoving.1@student.rug.nl

Vraag 1

Welke vier woorden schieten er u te binnen als kenmerkend of karakteristiek voor het Hogelandster landschap.

.....

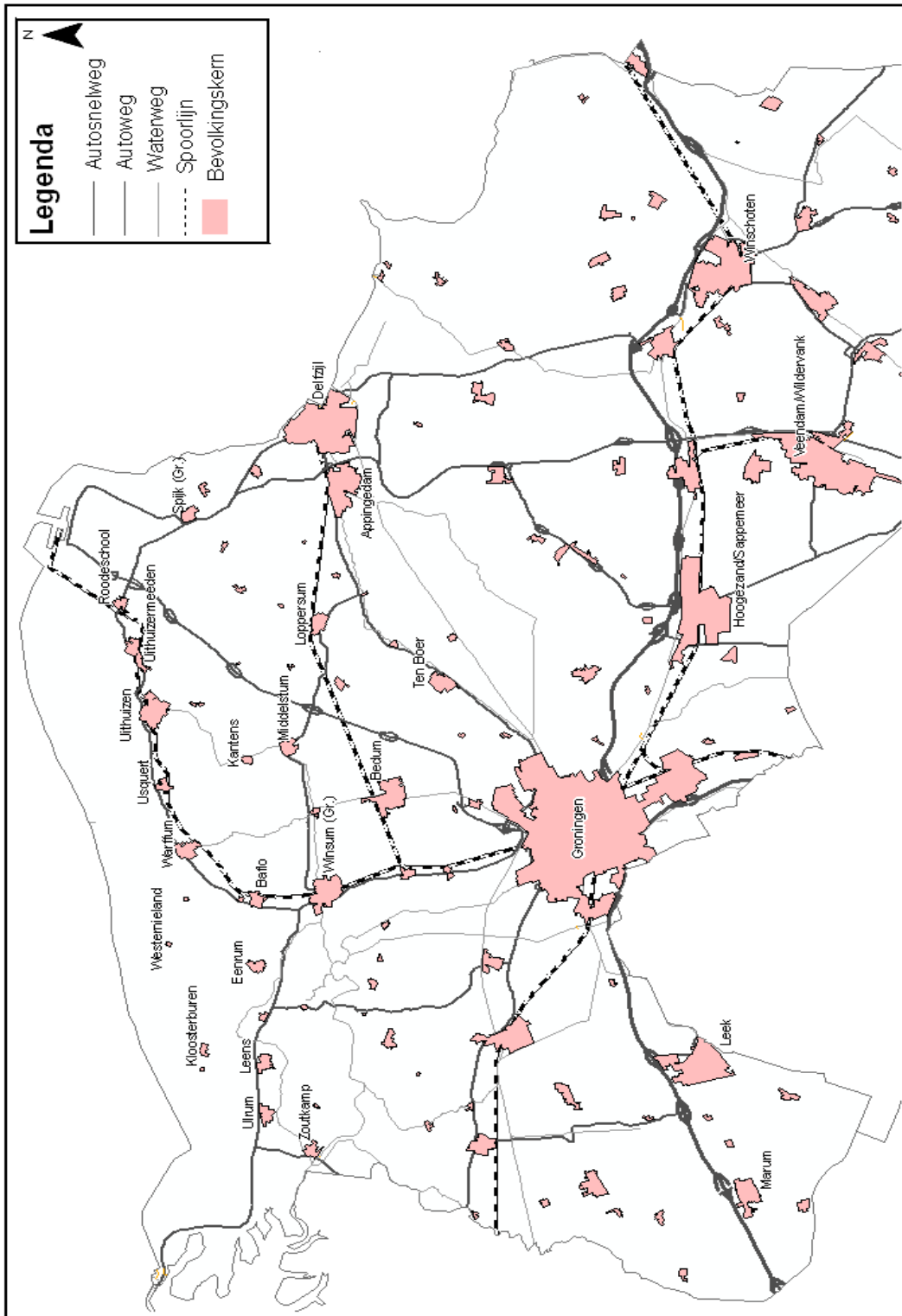
.....

.....

.....

Vraag 2

Kunt u op onderstaande kaart aangeven waar volgens u het Hogeland ligt? Teken de grenzen van het Hogeland in.

Vraag 3

Kunt u van onderstaande landschapselementen aangeven op een schaal van 1 tot 5 hoe kenmerkend u deze elementen vindt voor het Hogeland. Hierbij staat 1 voor niet kenmerkend en 5 voor zeer kenmerkend.

Kunt u daarnaast aangeven of u dit landschapselement positief (+), negatief (-) of neutraal (o) waardeert.

Niet kenmerkend **Zeer kenmerkend**
1 2 3 4 5

		Niet kenmerkend					Zeer kenmerkend		
		1	2	3	4	5	+	0	-
1	Grootschalige openheid	1	2	3	4	5	+	0	-
2	Kronkelende sloten en kanalen	1	2	3	4	5	+	0	-
3	Wierden	1	2	3	4	5	+	0	-
4	Kwelders	1	2	3	4	5	+	0	-
5	Dijken	1	2	3	4	5	+	0	-
6	Rechte kanalen en sloten	1	2	3	4	5	+	0	-
7	Monumentale boerderijen	1	2	3	4	5	+	0	-
8	Boerenerven	1	2	3	4	5	+	0	-
9	Akkerbouw	1	2	3	4	5	+	0	-
10	Verkavelingspatroon	1	2	3	4	5	+	0	-
11	Ruilverkavelingbosjes	1	2	3	4	5	+	0	-
12	Borgen	1	2	3	4	5	+	0	-
13	Kerken	1	2	3	4	5	+	0	-
14	Pel-/graanmolens	1	2	3	4	5	+	0	-
15	Moderne windmolens	1	2	3	4	5	+	0	-
16	Duisternis	1	2	3	4	5	+	0	-
17	Rust en stilte	1	2	3	4	5	+	0	-
18	Megastallen	1	2	3	4	5	+	0	-
19	Bomen	1	2	3	4	5	+	0	-
20	Steenfabrieken	1	2	3	4	5	+	0	-
21	Sluizen	1	2	3	4	5	+	0	-
22	Bruggetjes	1	2	3	4	5	+	0	-

Algemene vragen

4. Wat is uw geslacht? Man Vrouw

5. Wat is uw leeftijd? jaar

6. Kunt u in onderstaande tabel een volledig overzicht geven van alle plaatsen waar u heeft gewoond, vanaf uw geboorte tot heden.

Periode	Woonplaats

7. Wat is uw hoogst afgeronde opleiding?

.....

8. Welk beroep heeft u?

.....

9. Hoe maakt u gebruik van het landschap?

Recreatief

Fietsen

Wandelen

Wonen

Werken

Anders, namelijk

10. Wat is uw favoriete plek in het Hogeland, en wat is er zo mooi aan die plek?

.....

Heeft u nog op- of aanmerkingen?

Hartelijk dank voor uw medewerking!

Bijlage 2: Interview vragen

Provincie Groningen

- Eén van de uitgangspunten van het POP is het ‘het handhaven en versterken van het eigen karakter’. Wat is dit eigen karakter, van het Hogeland?
- Hoe is de provincie tot dit uitgangspunt gekomen?
- Waarom vindt de provincie dit ‘handhaven en versterken van het eigen karakter’ belangrijk?
- Waardoor wordt de identiteit van een gebied volgens de provincie bepaald?
- In het POP staat een lijst met kernkarakteristieken die belangrijk zijn voor de identiteit van een gebied. Hoe is deze lijst tot stand gekomen?
- Waarom is er voor juist die elementen gekozen?
- In hoeverre hebben de burgers hierin inspraak gehad?
- Hoe worden deze elementen dan behouden of versterkt?
- In hoeverre werkt de provincie samen met de beheer organisaties?

- Tijdens mijn enquêteren kwam naar voren dat de bewoners elk andere grenzen van het Hogeland hebben. Waar ligt volgens de provincie het Hogeland?
- Waar is die grens op gebaseerd?

Landschapsbeheer Groningen

In de missie van Landschapsbeheer Groningen staat “Landschapsbeheer besteedt hierbij nadrukkelijk aandacht aan de streek- en identiteitsgebonden eigenschappen van een gebied en de betrokkenheid van mensen bij dit gebied.”

- Hoe is landschapsbeheer tot dit uitgangspunt gekomen?
- Waarom vindt Landschapsbeheer de ‘aandacht voor streek- en identiteitsgebonden eigenschappen van een gebied’ belangrijk?
- Waardoor wordt de identiteit van een gebied volgens Landschapsbeheer bepaald?
- Wat ziet het beheer als identiteitsbepalende landschapselementen voor het Hogeland?
- Hoe is Landschapsbeheer tot deze elementen gekomen?
- Welke rol hebben burgers bij de tot stand komen van die elementen gekomen?
- Welke rol speelt het beheer in identiteitsversterking of behoud van het Hogeland?
- Hoe worden de doelstellingen en projecten vastgesteld?
- Samenwerking tussen Provincie Groningen en Landschapsbeheer? Krijgen ze van hen opdrachten?

Bijlage 3: Associaties en codes

<u>Landschap</u>					
	Dorpjes	Kleigrond	Molens	open	Ruimte
Aardappelen	einde vd wereld	Kleine dorpen	Molens	Open vergezicht	Ruimte
Afgelegen	Frisse lucht	Kleine dorpjes	Molens	openheid	Ruimte
agrarisch	Frisse lucht	kleine dorpjes	Mooi	Openheid	Ruimte
Altijd wind	Frisse lucht	kleine dorpjes	Mooi vlak	openheid	Ruimte
altijd wind	geen bomen	kleine dorpjes	Mooie dorpjes	openheid	Ruimte
Blauwe mooie luchten	Geen bos	kleine dorpjes	mooie karakteristieke dorpjes met kerken	openheid	Ruimte
Bloei van de oogst	Geen stinkfabrieken	kleine dorpjes	mooie luchten	Oud	Ruimte
Boerderij	gele velden	kleinschaligheid	Mooie luchten	Oude boerderijen	Ruimte
Boerderijen	gestoffeerd (bomen, huizen, dijken)	Koolzaadvelden	Mooie luchten	oude dorpen	Ruimte
Boerderijen	Gezonde lucht	korenvelden	mooie luchten	Oude huizen	Ruimte
Boerderijen	Glooiend	kronkelende wegen	mooie luchten	Oude kerken	Ruimte
Boerderijen	Glooiing	Landbouw	mooie luchten	oude kerken	Ruimte
Boerderijen	Gras	landbouw	Mooie natuur	Oude kernen	Ruimte
boerderijen	Groen	landbouw	Mooie natuur	oude omgeving	Ruimte
Boeren	groen	landbouw	Mooie omgeving	plat	Ruimte
Borgen	groen	Landbouw	Mooie oude dorpjes	Plat	Ruimte
Borgen	groot weids	landbouwgrond	Natuur	Platteland	Ruimte
bosjes	Grote boerderijen	Landelijk	Natuur	Platteland	Ruimte
Bouwland	Grote boerderijen	landelijke	Natuur	polder	ruimte
Bouwland, akkers	Het wad	Landerijen	Natuur	Polders	Ruimte
De luchten	Het wad	Landschap	natuur	Prachtige luchten	ruimte
Dijken	historisch	Landschap	natuur	Rand van Nederland	ruimte
Dijken	Kaal	Landschap	natuur	reitdiepdal	ruimte
Dijken	Karakter verdwijnt met boerderijen en grote schuren	Landschap	Natuur	Ruim	ruimte
Dijken	karakteristieke dorpen	Leeg	Natuur	Ruim wonen	ruimte
Dijken	Kerken	Leeg	natuurgebied	ruim zicht	ruimte
Dijken	Kerken	Leegte	Natuurlijke omgeving	Ruime landschap	Ruimte
Dijken	Kerken	Licht glooiend, zichtbare kwelder	natuurschoon	Ruimte	ruimte
Dijken	kerken	landschap			
Dijken	kerken	Lucht	Nog niet vol	Ruimte	Ruimte
Dimensie	Kerken	Lucht	Omgeploegde velden	Ruimte	Ruimte
Diversiteit	kerken	Lucht wolken	Oneindig uitzicht	Ruimte	Ruimte
donker	Kerkjes	Luchten	Open	Ruimte	Ruimte
dorpjes	Kerkjes	luchten	Open	Ruimte	Ruimte
dorpjes	Kerktorens steken overall bovenuit	Luchten	Open	ruimte	Ruimte
Dorpjes	Klei	Luchten goed zichtbaar	Open	Ruimte	Ruimte
dorpjes	Klei	Maren	Open	Ruimte	Ruimte
dorpjes	Klei	Maren	Open	Ruimte	Ruimte

<u>Uitzicht</u>	ruimte	Uitzicht	Wijdse uitzichten	wind
Glooiend	ruimte	Uitzicht	<u>Weer</u>	Wind
groot weids	Ruimte	Uitzicht	altijd wind	Wind
Kaal	Ruimte	ver kijken	Altijd wind	Wind
Kerktorens steken overal bovenuit	Ruimte	vergezichten	Blauwe mooie luchten	Wind en wolken
Leeg	ruimte	vergezichten	De luchten	Wind puur
Leeg	Ruimte	vergezichten	Frisse lucht	Wind, koude zeewind
Leegte	Ruimte	vergezichten	Frisse lucht	Winderig
Licht glooiend, zichtbare kwelder landschap	Ruimte	vergezichten	Frisse lucht	Wolken
Mooi vlak	Ruimte	Vlak	Frisse lucht	Wolken
Nog niet vol	Ruimte	vlak	Frisse lucht	Wolkenluchten
Oneindig uitzicht	Ruimte	Vlak	Gezonde lucht	Zeelucht
Open	Ruimte	vlak	Lucht	Zonsondergangen
Open	Ruimte	weids	Lucht	
Open	Ruimte	Weids	Lucht wolken	<u>Water</u>
open	Ruimte	Weids uitzicht	luchten	Het wad
Open	Ruimte	Weids uitzicht	Luchten	Het wad
Open	Ruimte	Weids uitzicht	Luchten	Maren
Open vergezicht	Ruimte	Weidse blikken	Luchten goed zichtbaar	sloten
openheden	Ruimte	weidse vlakte	mooie luchten	Stroomdalen
openheden	Ruimte	Weidsheid	mooie luchten	wad
openheden	Ruimte	Weidsheid	mooie luchten	Wad
openheden	Ruimte	weidsheid	mooie luchten	wad
openheden	Ruimte	weidsheid	Mooie luchten	wad
Openheden	Ruimte	weidsheid	Mooie luchten	Waddengebied
plat	Ruimte	Weidsheid	Prachtige luchten	Waddenzee
Plat	Ruimte	weidsheid	Schone lucht	Water
Ruim	Ruimte	weidsheid	Schone lucht	water
Ruim wonen	Ruimte	weidsheid	schone lucht	water
Ruim zicht	Ruimte	weidsheid	veel wind	water
Ruime landschap	Ruimte	Weidsheid	Veel wind	Water
Ruimte	ruimtelijkheid	Weidsheid	Weidse luchten	Zee
ruimte	ruimtelijkheid	Weidsheid	Wind	Zee
Ruimte	t vlakke laand	Weidsheid	Wind	Zee
ruimte	uitgestrekt	Weidsheid	wind	Zee
ruimte	Uitgestrekte vlakte	Weidsheid	wind	Zee
ruimte	uitgestrektheid	Weinig bomen (moet open blijven)	Wind	Zee
ruimte	uitgestrektheid	wijds landschap		Zee

<u>Dieren</u>	Gemoedelijkheid	Ver van evenementen vandaan	rust	Rust
dieren	Gemoedelijkheid	Verknocht	Rust	Rust
Je hoort altijd vogels	Genieten	Vriendelijk	Rust	rust
Koeien	Gezellig	Vriendelijke mensen	rust	Rust
koeien	gezelligheid	Vriendelijke mensen	Rust	Rust
Koeien	gezelligheid	vrijheid	Rust	Rust
Koeien	Gezelligheid	vrijheid	Rust	Rust maar toch niet stil
Koeien in wei	Gezelligheid	vrijheid	Rust	rustgevend
Schapen	Gezond	Vrijheid	rust	Rustig
Vee	Hogeland college	vrijheid	rust	rustig
Vee	Hogeland Museum	vrijheid	rust	Rustig
vogels	je kent je burens	Wandelen fietsen	Rust	Rustig
vogels	levendigheid	weinig bevolking	Rust	rustig
Vogels	Liedjes van Ede Staal	Zuinig, kat uit de boom	Rust	Rustig
Vogels	mensen hebben meer tijd voor elkaar		Rust	Rustig
wilde dieren	Mensen LIJKEN stug		rust	Rustig
	mensen zijn niet zo druk		Rust	Rustig
<u>Cultuur</u>	Mooi	<u>Rust & Stilte</u>	Rust	Rustig
Aardige mensen	Mooi	Geen drukte	Rust	Stilte
Authentiek	Mooi	geen files	Rust	vredig
Behulpzaam	Mooi	geen files	Rust	Weinig files
Bereikbaar	Mooi wandelgebied	geen files	Rust	Weinig verkeer
Blijheid	Museums	geen files	Rust	Weinig verkeer
Cultuur	Niet gejaagd	Geen files	rust	Weinig verkeer
Cultuurhistorie	nuchterheid	Je hoort altijd vogels	Rust	
Diversiteit	Op Roakeldais	Minder lawaai	Rust	<u>Omgang mensen</u>
Dorpsgemeenschap	Ouderwets	rust	Rust	Aardige mensen
Ede Staal	Persoonlijker	rust	Rust	Behulpzaam
einde vd wereld	Puur	rust	Rust	Behulpzaam
fietspaden	Romantisch	rust	Rust	Dorpsgemeenschap
fietspaden	Rustige mensen	rust	Rust	Geborgenheid
Fietspaden	Samenhorigheid	rust	Rust	geen westerlingen
Fietsroutes	Schoon	rust	Rust	Gemeenschapszin
Geborgenheid	Schoonheid	rust	Rust	Gemoedelijkheid
geen westerlingen	Schoonheid	rust	Rust	Gemoedelijkheid
Gemoedelijkheid	Sfeer	rust	Rust	Gemoedelijkheid
Gemoedelijkheid	Sociale controle	rust	Rust	Gemoedelijkheid
Gemoedelijkheid	Taal	Rust	Rust	Gemoedelijkheid
Gemoedelijkheid	Terughoudend		Rust	Gemoedelijkheid

Gemoedelijkheid
Gezellig
gezelligheid
gezelligheid
gezelligheid
Gezelligheid
Gezelligheid
je kent je buren
levendigheid
mensen hebben meer tijd voor elkaar
Mensen LIJKEN stug
mensen zijn niet zo druk
Minder criminaliteit
Niet gejaagd
nuchterheid
nuchterheid
Persoonlijker
Rustige mensen
Samenhorigheid
Sfeer
Sociale controle
Terughoudend
Vriendelijk
Vriendelijke mensen
Vriendelijke mensen
weinig bevolking
Zuinig, kat uit de boom

Bijlage 4 : Verantwoording

In de enquête zijn enkele vragen aan de respondenten gesteld, die in de verdere analyses niet verwerkt zijn.

In vraag 3 van de enquête is onder andere gevraagd naar de mate van kenmerkendheid voor de landschapselementen 'Verkavelingpatroon' en 'Ruilverkavelingbosjes'. Deze twee elementen zijn niet meegenomen in de verdere analyses. Hiervoor is gekozen omdat het voor veel respondenten niet duidelijk was, wat er precies met deze elementen bedoeld werd. Veel respondenten hebben daarom bij het invullen van de enquête de vraag open gelaten of 'neutraal' ingevuld. De gegevens zijn daarom niet te gebruiken voor verdere analyse.

In de enquête is gevraagd naar het beroep van de respondenten. Het bleek erg lastig te zijn de beroepen te categoriseren. Er is een poging gedaan wat de volgende categorieën opleverde:

- Administratief
- Agrarisch
- Huisvrouw
- Onderwijs
- Student
- Zorg
- Werkloos
- Gepensioneerd
- overig

De groep 'overig' werd erg groot en was lastig onder te verdelen in nog meer categorieën. Op basis van bovenstaande categorieën is een One-way Anova uitgevoerd maar dit leverde geen significante verschillen op. Daarom is besloten het niet mee te nemen in verder onderzoek.

In de enquête is ook gevraagd naar de woongeschiedenis van de respondenten. De woongeschiedenis van de respondent kan van invloed zijn op de beleving en waardering van landschapselementen. Wie opgegroeid is een bosrijke omgeving zal het landschap mogelijk anders waarderen dan iemand die opgegroeid is een open landschap of in de stad. Vanwege de complexiteit en daarmee tijdrovendheid van de gegevens zijn deze in de verdere analyses niet meegenomen. Wellicht een mogelijkheid voor vervolg onderzoek.